

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1933

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN
1933

BIDRAG TIL VEJLE BYS HISTORIE

I TIDSRUMMET 1660—1700

AF CAND. MAG. JOHAN HVIDTFELDT

II.

Medens jeg i Vejle Amts Aarvog 1932 har skildret Byens Styrelse i Tiden 1660—1700, er det Hensigten i det følgende at give nogle Bidrag til Byens økonomiske og materielle Vilkaar i samme Tidsrum, idet jeg dog her — i Modsætning til hvad Tilfældet var i den tidligere Artikel — ogsaa vil gribe udover denne Periode, selvfølgelig væsentligst i Tilfælde hvor det saaledes medtagne Materiale ogsaa vil kunne belyse det behandlede Tidsrums Forhold. Naar jeg har ment at burde gøre dette, er det, fordi Samfundet dengang ikke — som nu — var i stadig Udvikling, der skete Forandringer, men ikke af saa gennemgribende Betydning som dem, de europæiske Kulturstater har gennemgaaet i det sidste Aarhundrede; det maa ikke glemmes, at Linien fra det 17. Aarhundredes Samfund ubrudt gaar tilbage til Middelalderen, medens der fra det Danmark, vi kender paa Landboreformernes Tid, ikke gaar nogen rolig Udviklingslinie til det moderne Danmark; Danmark i 1700 havde større Lighed med Danmark i 1400 end med vore Dages Danmark.

Naar man beskæftiger sig med Vejle Bys Historie gennem Aarhundrederne, er der een Ting, som slaar en. Medens Byen i Dag er en af Landets største Industribyer, har den i Tiden før 1800 ført en meget ube-

tydelig Tilværelse blandt Landets mindste Købstæder; selvom den ligesom andre danske Byer havde en Slags Blomstringsperiode i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, saa var og blev den dog ringe, sammenlignet med Naboer som Kolding, Horsens og Ribe. Grundene hertil har været forskellige, men den dybest liggende Aarsag er dog sikkert den, at Handels- og Samfærdselslinierne dengang laa anderledes end nu, den store Trafikaare ned igennem Jylland gik midt inde i Landet uden om de østjydske Byer, først nede mod Syd gik der fra Hærvejen,¹⁾ som denne vigtige Vej ofte kaldes, Forbindelseslinier til Kolding og Ribe, hvor Udførselsstederne for Øksne jo havde været fra gammel Tid; Hovedtrafikken Syd-Nord gik saaledes i mange Tilfælde uden om Vejle.

Og selv for Folk, der kom fra Fyn, gik Vejen ikke absolut nødvendigt over Vejle; thi fra Bogense eller Trelde kunde man fæрге over til Vejle Fjords Nordside og saaledes undgaa den store Omvej; hvor meget disse Færgesteder har været brugt i det 17. Aarhundrede, ved vi ikke, men det er dog ikke sandsynligt, at de har været saa stærkt benyttet, at vi her har Forklaringen paa, hvorfor Horsens altid har været af meget større Betydning end Vejle. Men mange andre Aarsager af mere sekundær Art har virket ind. I Horsens boede en stor og driftig Handelsstand, som enten selv havde mange Skibe i Søen eller kunde chartre dem hos Byens Skipperø. Der findes fra 1688 en Fortegnelse over Skibe i Ribe Stift,²⁾ efter denne var der overhovedet ingen Skibe i Vejle, medens Fredericia havde 9 Skibe med 28 Mands Besætning, Kolding 7 med 22 Mand og Horsens 16 med 68 Mand; af disse 16 sejlede de 15 almindeligvis paa Norge, medens en gik i Fart paa Lybæk. Hvad dette har betydet for Byens Handel, vil

man let forstaa, naar man tænker paa, at Norge da var det naturlige Afsætningsmarked for en stor Del af Danmarks Overproduktion af Landbrugsprodukter; naar Bønderne førte deres Varer til Horsens, var de sikker paa at finde Købere, som i Kraft af deres Handel med de store Afsætningsmarkeder kunde betale Verdensmarkedets Kornpriser. Et enkelt Eksempel skal nævnes: I Universitetsbiblioteket findes en gammel Optegningsbog fra Begyndelsen af det 17. Aarhundrede,³⁾ den har tilhørt Jørgen Hansen Arp, Præst i Thyregod; i denne har han skrevet en Del Notitser om sine Handler og Forretninger med Nabobyernes Købmænd, Gang paa Gang er der Tale om Købmænd i Horsens, saaledes sender han flere Gange Øksne og Køer til Falk Albers; ogsaa med Købmænd i Fødebyen Kolding og i Ribe og Aarhus har han drevet Forretninger, men derimod ikke med Vejle. Men Stedsønnen Christoffer blev 1641 sendt til Vejle for at gaa i Skole der. Forbindelsen med Vejle var saaledes i og for sig naturlig nok for ham, bare ikke naar det gjaldt Handelsanliggender.

Foruden at Kolding laa meget bedre end Vejle, idet Øksnene skulde drives herigennem, var der en Ting til, som havde stor Betydning for denne By, nemlig Slottet; her var mange Mennesker hver Dag, og somme-tider opholdt kongelige og fyrstelige Personer sig paa Slottet i længere Tid. Det gav Omsætning i Byen; thi slige Personer kunde bruge noget og kendte ikke til Sparsommelighed, utallige var de Haandværkere, som enten helt levede af eller i hvert Tilfælde havde stor Fortjeneste af Slottet, noget de bevarede Lensregnskaber taler deres tydelige Sprog om. Naar vi endelig vender os mod den tredie Naboby Fredericia, var denne ogsaa særlig godt udstyret, idet Regeringen var meget gavmild imod den med Privilegier for at faa saa mange

Mennesker som mulig til at slaa sig ned i den for Forsvaret saa betydningsfulde, nygrundede By.

Men foruden disse almindelige Grunde kom saa Krigens Ødelæggelser.

Først de kejserlige Tropper, Tredivaarskrigens vilde Landsknægte, som Gæster i den ulyksalige By. Hvor haardt medtaget Byen var, faar vi et stærkt Indtryk af i et Brev, som Byens ledende Mand Clemend Sørensen ca. 1631 skrev til Kongen.⁴⁾

Hvis Kongen og Øvrigheden ikke mildner de store Indkvarteringer, er det umuligt, at de kan blive boende i Byen, for alt er der øde; der er aldeles ingen Haandtering og Næring, Folket er næsten helt forarmet, en stor Del er bortdøde og en Del flyttet andetstedshen. Hele Gader er nedbrudte af Fjenderne og øde. Der er hverken Skuder, Pramme eller Baade i Byen undtagen nogle smaa gamle Fiskerbaade. Intet Sejerværk har de at rette sig efter; vilde man vide, hvad Klokken var, maatte man spørge Clemend Sørensen selv; thi han havde et lille Ur, det eneste i Byen; Kirkegaarden ligger i Fællede, saa alle Murene der omkring er nedbrudte og Stenene borte, Rektorens og Præstens Boliger saavel som Skolehuset er nedbrudte, og Broerne truer med snart at falde sammen, hvis de ikke bliver repareret. Som bekendt blev Byens Privilegier næsten alle ødelagte af de kejserlige Tropper, saa man derfor senere maatte sørge for at faa nye paalidelige Afskrifter deraf; i 1634 fik Albert Skeel og Ernst Normand Ordre til desangaaende at begive sig til Byen og hos de omliggende Byer faa oplyst, hvorvidt Byfreden strakte sig.⁵⁾ Senere kom saa de 3 Svenskekrige i Løbet af nogle faa Aar, og atter forlod Borgerne deres By, atter laa en stor Del af Ejendommene i Grus.

Nu kan man selvfølgelig indvende, at Krigens Øde-

læggelser i lige saa høj Grad gik ud over de andre østjydske Byer, som laa paa de fjendtlige Troppers Marchrute; dette er selvfølgelig ganske rigtigt, men netop i Kraft af, at disse Byer var saa langt forud for Vejle i Rigdom og Driftighed, kunde de hurtigere rejse sig, vel var ogsaa deres Blomstringsperiode forbi; men de sank dog ikke ind til den ganske ubetydelige Stilling, Vejle gennem mere end halvandet Aarhundrede skulde komme til at indtage.

Men meget farligere end de fjendtlige Tropper synes dog en Tid den danske Regering at skulle blive for den lille By. Krigen med Sverige 1643—45 havde tydeligt vist, hvor vanskelig Jylland var at forsvare mod Indfald fra fjendtlige Hære sydfra, og man besluttede derfor at styrke Forsvaret ved Anlæg af Fæstninger. ^{16/4} 1646 afgav Landkommissarierne en Betænkning, hvori de blandt andet foreslaar at oprette en Fæstning lige overfor Fyn, i denne siges der:

» Och efterdi landet met disse mange smaa kiøbsteder mere er besverget end forbedret, de och ére en fientlig armee til øphold tienliger end landet gafnlige, da suinis os Veile by icke ubeqvemelig derind at kunne flyttis; hvo det icke lystet, kunde der ved deris afling forblifve och deris eidom som andre selfeier nyde och bruge; thi endog det vel mange gotfolck vilde falde besverligt fra deris fødested och eidom at flytte. saa skal dog udi saadan pertuberet tilstand landers och rigers conservation och velfert mere end privat nytte och fordeel actis och anseis. Hvis enhver af eien-dom udi Veile kunde miste, kunde hannom derfor paa det andet sted af den eiedom ske skiel och vederlag.«^o)

Vel blev Fredericia oprettet, men dog uden at man skred til at nedlægge Vejle. Men en ny Konkurrent havde man under alle Omstændigheder faaet; thi den

nye By havde selvfølgelig særlig Regeringens Velvilje, man var ikke bange for at protegere den paa de omliggende Byers Bekostning, ikke blot fik den store Privilegier, men 1654 udstedtes et Brev, hvori det hedder, at Kongen har besluttet, at de, som til Søs vil bruge nogen Handel, skal gøre det i Fredericia. »Efttersom vi naadigst till sinds er all søehandel paa bemelte Vedell att forbyde, dog tillforn dennem advare, at de dereffter deris leylighedes des bequemliger kunde rette och bode sig selff och deris borgerskab i tide der till berede, hvortill I eders største fliid haffuer att anvende de fleeste mueligt derhen godvilligen att disponere.«

Mouritii Dag blev Brevet forkyndt i Viborg, hvortil Byen havde faaet Ordre at sende sine Udsendinge. Raadet og Borgmestrene skriver 18. Januar 1655 til Rigsraadet og beder dette være deres Fortalere hos Kongen, de paaberaaber sig tidligere Kongers Privilegier, og at de har betalt alle Kontributioner, Told, Accise, o. s. v., ligesom de i den sidste Fejde trofast har kæmpet for Konge og Fædreland. At forbyde Sejlads paa Byen vilde blive katastrofal for denne.⁷⁾

Snart efter kom dog Krigen atter, og om Forbudet virkelig er blevet gennemført, er ikke let at afgøre.

Senere i 1672 kom Statskollegiet ind paa en lignende Tanke, idet man i en Kommissionsbetænkning⁸⁾ foreslog, at Vejle sammen med en Række andre Byer kun maatte sejle mellem kongelig Majestæts Riger og Lande, medens Handelen paa fremmede Lande burde være forbeholdt de større Byer. Denne Gang blev der ikke noget ud deraf, først i 1682 blev det til Alvor. Det bestemtes da, at kun en Række af Landets største Byer skulde have Ret til at sejle til Udlandet, de andre maatte nøjes med Indenrigsfarten og Agerbruget »og anden Smaahaandtering«. De skulde især beflitte sig

paa Manufakturer, hvorved de bedre og sikrere kunde tjene til Livets Ophold end ved den uvisse og kostbare Udenlandshandel.⁹⁾ Heldigvis for de danske Købstæder blev denne Bestemmelse dog ikke af lang Varighed; naar den er ophævet, vides ikke, men et Reskript af $\frac{5}{3}$ 1689 viser, at Udenrigshandel da har været tilladt alle Landets Byer.¹⁰⁾

Økonomiske og materielle Forhold i Byen.

Hvis man betragter Byens Næringsveje paa dette Tidspunkt, bliver man opmærksom paa en afgørende Forskellighed fra Nutiden; medens næsten alle Byens Borgere nu ernærer sig af Handel, Industri og Haandværk, var Forholdet et helt andet dengang; Byen havde et stort Landbrug, og alle Byens mere betydelige Borgere drev Landbrug, og selv enkelte af Haandværkerne havde Andel i Bymarken eller i hvert Tilfælde en Ko eller Hest hjemme i Stalden. Selvom man selvfølgelig ikke med Bestemthed kan sige, at Landbruget var Byens vigtigste Næringsvej, saa vil det dog — ved en Behandling af de materielle og økonomiske Kaar i Byen — være naturligt at begynde med det.

Byens Marker laa dels Syd for, dels Nord for Byen. Deres Historie er temmelig godt kendt,¹¹⁾ og her skal kun optrækkes nogle Hovedlinier. Nord for Byen laa Nørreskoven og Nørremarken, eller, som den da kaldtes, Romsmarken. I ældre Tid skelnedes der imellem Romsgaardsmarken og Romsmarken. Et Tingsvidne fra 1489 viser, at Vejle allerede paa dette Tidspunkt i mere end 100 Aar har haft en Del af Romsmarken, nemlig den Del, som laa »sønden og østen ved den gamle Horsensvej, som opløber i Møllekrog, og saa østen næst omkring Romsleje og siden over den Hule, som ligger

neden Høgholt, og saa omkring Høgholt neden og vesten om »Deyæpotthæ« og saa .. ned i Bybæk og saa frem ad forskrevne Bybæk og ned i Vejle [Fjor]d«. ¹²⁾ Det synes saaledes endog, som om Vejle Borgerne paa dette Tidspunkt har haft hele Romsmarken; herimod taler rigtignok, at Vejle ^{11/6} 1494 faar Kvittering af Kong Hans paa 80 Mark, »som de lovede os for den Mark Romsmark, de finge til deres By.« ¹³⁾ Dette Brev hænger dog sandsynligvis sammen med, at Klaus Krummedige vistnok har forsøgt at komme i Besiddelse af Marken, det var i hvert Tilfælde ham, der i 1492 havde kaldt Sandemand til Romsmarken, da Borgmester Jep Sørensen fik et Stokkenævn af 12 Dannemænd paa, at Romsmarken havde ligget til Vejle siden Kong Valdemars Tid. ¹⁴⁾ Klaus Krummedige synes at have haft meget stor Interesse for de Vejle Bymænds Jorder; thi 1503 udtales det i et Tingsvidne, at »Harelose har ligget til Vejle af Arilds Tid, til saa længe her Claus Krummedige tog den fra dem. . . .«. ¹⁵⁾ Dette, at man, netop 2 Aar før Kong Hans' Kvittering blev udstedt, havde bestridt Vejle Borgernes Ejendomsret til Marken, kunde tyde paa, at Borgerne ca. 1494 i og for sig ikke har købt Romsmarken eller en Del deraf af Kong Hans; de havde haft hele Marken saa langt Traditionen gik tilbage, men nu bragtes Ejendomsretten juridisk i Orden ved, at Kongen godkendte deres Ejendomsret, saaledes som han nogle faa Aar før havde gjort for Løget Marks Vedkommende. Hele Romsmarken har saaledes sikkert været i Vejleborgernes Besiddelse, i hvert Fald siden Valdemar Atterdags Tid, og dens Grænse har været, som det gamle Tingsvidne fra 1489 ommelder; Nord for denne Grænse laa saa Romsgaarden, hvilken Gaard med sit Tilliggende ^{11/7} 1504 blev skødet til Vejle af Kong Hans mod en Af-

gift paa 14 Mark, det siges, at den »skal være og ligge under og i Vejle Byfred og Byret«.

Den oprindelige Landgilde af Romsgaarden havde været 18 Mark $\frac{1}{2}$ Skilling og 2 Album, men Vejleenserne slap med at betale 14 Mark aarlig. Den sidste Fæster af Gaarden var sikkert Thomes Andersen, som nævnes endnu i 1502; nærmere Oplysning om Gaarden paa hans Tid faar vi den 30. November 1552, da Jens Mikelsen, Borgmester i Vejle, fik et Tingsvidne af Grundet Birketing, hvori det siges, at »... den Tid, Thomes Andersen boede i Romsgaard, da havde han hans »Brugeligh« paa hans rette Gaards Mark og Ejendom, som han havde i Fæste af Kronen norden og østen over Egern Hule paa Høgholt og norden gammel Horsens Vej og saa til Bredballe Markeskel saa vidt og bredt, som Vejle Borgere nu i Haand og Hævd har, det brugte for^{ne} Thomes Andersen til Romsgaard til hans Fædrift og anden Lejlighed efter hans Vilje, saa længe at de Vejle Borgere købte det af højbaarne Fyrste Kong Hans, og de endnu i Haand og »Brugeligh« har...¹⁶⁾

Hvad angaar selve Nørreskoven, altsaa Omraadet mellem Romsmarken og Fjorden, er det sandsynligt, at den allerede i 1327, da Byen fik sit Privilegium, har hørt under Vejle Byfred; thi det hedder heri, at Byfreden strækker sig »mellem begge de nærmeste Bjerge og indtil selve Bjergene og paa samme Bys østlige Side lige til Haddesøer«; selvom Navnet Haddesøer ikke nu kendes, synes det dog at maatte søges et Sted ude ved Bybæk. Herimod taler rigtignok et Brev af ^{29/3} 1606, hvori det siges, at det ved et Missive er blevet Borgerne forbudt at hugge i de Skove, som ligger til Gaarden Romsgaard; de har for Kongen haft en Vidisse af Kong Hans' Skøde paa Romsgaarden med al sit Tilliggende. Forklaringen paa dette ejendommelige Brev er dog

sikkert den, at Vejle Borgerne i 1605 ikke har været klar over deres Markers Historie og har troet, at de havde faaet Nørreskoven sammen med Romsgaarden.¹⁷⁾

Øst for Byen laa en anden Mark, hvor man dyrkede Korn, nemlig den saakaldte Hestehave; hvornaar den er kommet til Byen vides ikke; men visse Ting kunde tyde paa, at ogsaa den er købt; thi ²⁵/₁ 1513 sluttedes i Nicolai Kirke en Kontrakt mellem Præsterne og Byen om, at Præsterne til St. Mortens Dag skulde udgive nogle Penge til Byen for al den kongelige Tyngge, som de med Rette kunde tilfalde at betale af de Ejendomme, som de med Menigheden havde købt » . . . til deres Ejendom og Gaarde, som er en gammel Mark, Nørremark, Græseng, Flegmade, Holmen, Løget Mark, Hestehaven, Ager, Eng, Skov . . . «.¹⁸⁾

Syd for Byen laa Løget Mark, som Borgerne i 1484 havde faaet mod en aarlig Afgift paa 1 Tønde Smør; allerede da havde Byen dog, saa længe man kunde huske, været i Besiddelse af Marken; det er altsaa kun Tale om en Bekræftelse af en tidligere Besiddelse; men ogsaa her var Foranledningen et Angreb paa deres Besiddelsesret.¹⁹⁾

I 1572 fik Byen desuden den saakaldte Ladegaardsmark mod en aarlig Afgift paa 1 Tønde Smør; til den havde hørt nogle Enge og et Laksefiskeri, som Kongen dog forbeholdt sig; Borgerne fik Lov til at afbryde Gaarden, men Kongen havde Tilbagekøbelsesret.²⁰⁾

Efter denne Oversigt vil vi gaa over til en nærmere Undersøgelse af hele Vejle Bys Landbrug. De dyrkede Jorder kan inddeles i Byens Ejendomsjord og de enkelte Borgeres Stuvjorder.²¹⁾

Byens Ejendomsjord bestod først og fremmest af Agerjord, selv om dog ikke alle de ovenfor nævnte Marker brugtes til Kornproduktionen; langt den vig-

tigste i denne Henseende var Romsmarken. Da Forstaaelsen af, hvordan Byens Jord var fordelt mellem Borgerne, er temmelig vanskelig, skal vi her gaa nærmere ind paa Spørgsmaalet, saa meget desto mere som vi netop fra denne Periode har den første virkelig indgaaende Beskrivelse af dansk Jord: Kristian den Femtes Matrikel. Denne var, efter at man under den foregaaende Konge havde gjort en Række forgæves Forsøg paa at faa et paalideligt Grundlag for Fordelingen af de nye Skatter, som det blev nødvendigt at indføre efter 1660, endelig blevet fuldført i 1688; først havde man — for Vejles Vedkommende i 1683 — optaget en nøje Beskrivelse af alle Jorderne Landet over med Opmaaling af alle Agrene. Disse Beskrivelser — Markbøger som de kaldes — er bevarede for saa at sige alle Landets Sogne og er selvfølgelig en uvurderlig Kilde for Landbrugshistorikeren, og de fleste af Oplysningerne i det følgende vil være hentede herfra.²²⁾

Paa Romsmarken begyndte Maalingen den 30. Juli 1683, og man begyndte med Gaardsted Agerskifte. Som bekendt inddeltes en Landsbymark almindeligvis i 3 Vange, og hver Vang inddeltes saa i forskellige Fald eller Agerskifter, der saa igen var delt i Agre; hver Gaard havde som Regel Jord i hvert Fald og kunde saaledes have sin Jord spredt paa mange forskellige Steder; Rækkefølgen mellem de forskellige Gaarde inden for Faldet var almindeligvis den samme, enten de nu laa i samme Rækkefølge som den, i hvilken de laa i inde i Byen (Solskiftet), eller man eventuelt fulgte en anden Fordeling som f. Eks. Bolskiftet.

En noget lignende Inndeling finder vi ogsaa paa Vejle Bymark, idet der dog ikke her fandtes nogen Vanginddeling, det hedder herom i Markbogen: »...Drifter findes ingen tider ganske udlagt, men allene paa ad-

skillige steder udligger til hvile iblandt hverandre, hvilket de bruger til tøjring i de hvilende aar til deres heste udi byen, saa som marker derimod paa den anden side er ganske til fædrift taxeret. «

Men selvom der ingen Vanginddeling var, saa var Marken dog inddelt i Fald eller Agerskifter, og vi skal her foretage en Gennemgang af dem alle. Som nævnt var den første *Gaardsted*, hvor der var 15 og 22 Agre, som løb Syd—Nord; Jorden var ond Bygjord med noget bleg Muld og lidt Ler, der besaaedes i 4 Aar: 2 Aar med Byg, 2 Aar med Havre og hvilede i 2 Aar; *Nymarksfold*: løber Syd—Nord, 41 Agre, middelmaadig Bygjord af Sand og Ler, iblandet sort Muld, besaaes 4 Aar med Byg, Rug, Byg og Havre og hviler i 2 Aar. *Høgholtsfald*: 74 Agre: middelmaadig Bygjord af Sand og Ler med bleg Muld, besaaes 4 Aar med Boghvede og Byg, med Rug og Havre i 2 Aar, hviler 4 Aar. *Stenkastkroge*: Syd—Nord, 26 Agre, middelmaadig Havrejord af Ler og Sand, besaaes 3 Aar med Havre, hviler 5 Aar, det er Skovjord; en af Agrene er ond Bygjord af rødt Ler og Grus med bleg Muld, besaaes 4 Aar, med Byg 1 Aar, Havre 3 Aar, hviler 4 Aar. *Lille Blæsbjerg Fald*: Syd—Nord, 27 Agre, middelmaadig Bygjord af Ler og Sand med sort Muld, saaes med Byg 1 Aar, Rug 1 Aar, Byg 1 Aar, Havre 1 Aar, hviler 2 Aar: *Ullekratfald*: Syd—Nord, 27 Agre, ringe Bygjord, saaes 1 Aar med Byg, 1 med Rug, 2 med Havre, hviler 3 Aar; desuden har Johanne Jensdatter en Toft, der »ligger for i Romshule«. *Møllekrog*: Øst—Vest; 36 Agre middelmaadig Bygjord af sort, sandet og gruset Jord, saaes 4 Aar, 1 med Byg, 2 med Rug, 1 med Havre, hviler 2 Aar. *Tingkær*: 33 Agre, god Havrejord af bleg Sand og Muld, saaes 4 Aar, 1 med Byg, 3 med Havre, hviler 3 Aar. *Øverste Ryvej*: Øst—Vest, 51 Agre, god Havrejord af rød Ler, Sand og Muld, saaes 4 Aar,

1 med Rug, 3 med Havre, hviler 4 Aar, dette gælder dog kun de første 8 Agre, de andre saaes 4 Aar, 1 med Byg, 1 med Rug, 2 med Havre, hviler 2 Aar. *Blæsbjerg Banker*: Øst—Vest, 25 Agre, middelmaadig Rugjord af Sand, Grus og bleg Muld, saaes 4 Aar med Boghvede, Rug, Byg og Havre, hviler 2 Aar. *Bredballe Krog*: Syd—Nord. 36 Agre god Rugjord af Sand, Grus og sortagtig Jord, saaes 4 Aar med Boghvede, Byg, Rug og Havre, hviler 2 Aar, dette gælder dog kun de første 5 Agre, de andre 31 ligger syd for Vejen: middelmaadig Bygjord af bleg Muld, saaes 4 Aar og 2 Aar som de andre. *Norden Vejen*: 32 Agre, middelmaadig Rugjord af bleg Ler, Muld og Grus, saaes 4 Aar med Byg og Hvede, Rug og Havre, hviler 2 Aar. *Norden Kæret*: 6 Agre, ringe Bygjord af Sand, Ler, Grus og bleg Muld, saaes 4 Aar, 1 med Byg, 1 med Boghvede, 2 med Havre, hviler 3 Aar. *Højvad*: Syd—Nord, 2 Agre, god Havrejord af Sand, Ler og gruset Jord, saaes 3 Aar, med Boghvede, Rug og Havre, hviler 3 Aar; endelig kommer *Hestehaven paa Holmen*: Øst—Vest 29 Agre: middelmaadig Rugjord af Sand, Grus og Muld, saaes 4 Aar med Boghvede, Byg, Rug og Havre, hviler 2 Aar, desuden 10 Agre Syd—Nord, samme Godhed.

Foruden denne virkelige Ejendomsjord er der dog en Række Mennesker, der har Tofter paa Bymarken: nemlig Jørgen Hatting, Klaus Svane, Bertel Jensens Arvinger; og syd for Byen: Søren Svenskes Arvinger, Mads Olufsen, Laurids Bredal.

Medens de ovenfor nævnte Jorder var delt mellem Byens Lodsejere, laa Jorden syd for Byen i Fælled, selvom den ogsaa var inddelt i Agre. *Løget Mark*: dels ringe Rugjord af rød Sand og Grus, saaes 3 Aar med Boghvede, Rug og Havre, hviler 10 Aar, dels ringe Boghvedejord af rød Sand og gruset Hedejord, saaes 2 Aar

med Boghvede og Rug, hviler 12 Aar, ialt er der her 17 Agre, men disse Agre er gennemgaaende større end Agrene nord for Byen. *Ladegaardsmarken*: Opmaalingen begyndtes i *Lille Mikkelskrog*: 4 Agre, ringe Rugjord af Sand og Grus, saaes 3 Aar, 1 Aar med Boghvede, 2 med Rug, hviler 9 Aar. *Store Mikkelskrog*: 16 Agre, middelmaadig Rugjord af mere Grus end Sand og lidt Ler nogle Steder, noget Muld, saaes 3 Aar med Boghvede, Rug og Havre, hviler 6 Aar; *Ømkulfald ved 13 Ege*: 4 Agre.

Men Ejendomsjorden var ikke blot udlagt til Agerjord, der fandtes ogsaa en Del Enge og Engpletter; i Tingkærfald var der 9 Mennesker, der havde Engjord, i Øverste Ryvej 10, i Gaardsted 26, i Nymark 9, i Høgholt 17, i Bredballe Krog 9, i Lille Blæsbjerg 17. Men selvfølgelig laa de vigtigste Enge dog andetsteds, og i Modsætning til, hvad Tilfældet var med Agrene, blev de ikke opmaalte, men takseredes efter, hvor meget Hø der kunde avles paa dem. I *Guldkrog* var der 15 Ejere og 15 Skifter, og der kunde avles $7\frac{1}{4}$ Læs Hø. I *Hestehaven*: 38 Ejere med 45 Skifter og 43 Læs, 5 Bundter. *Aaboderne til Guldkrog*: 88 Personer, 96 Skifter og $100\frac{1}{4}$ Læs og 2 Bundter. *Holmen sønden Byen*: 107 Ejere, 135 Engskifter og 185 Læs Hø, 45 Bundter. *Kobbelmade* (som oprindeligt havde været i privat Eje): 102 Ejere, 123 Skifter og $69\frac{3}{4}$ Læs. *Flegmade*: 105 Ejere, 124 Skifter, $99\frac{2}{3}$ Læs. Om Engene siges, at de for en stor Del er sivfulde og moradsige og omflydt med Aær, saa at Stranden og Aæn, »naar de gaar imod hinanden«, ofte helt borttager og bortskyller Høet eller fordærver det; fra en stor Del af Engene skal Høet bæres bort til Aæn, og med største Besværlighed føres i Land paa Baade.

Byen havde dengang — som nu — en Del Skove: I

Ladegaardsskoven kunde der, naar »fuld Olden var for« fedes 26 Svin. Løget Mark og Skov og Vejle Kobbel mod Nord blev takseret til aarlig at kunne græsse 160 Nød, Vejle Kobbel og en ringe Skov mod Syd til 186 Svins Olden; paa en Del af Ladegaardsmarken, som ikke var blevet opmaalt, kunde der græsses 10 Høveder; paa den Del af Ladegaardsmarken, som var blevet opmaalt, og paa Nørremarken kunde der i de Aar, de hvilede, græsses 70 Høveder og Heste. Til Sammenligning med disse Opgivelser kan det nævnes, at det i 1662 siges, at der i Nørreskoven kunde fedes 60 Svin, i Søndermarksskoven 20; i 1682 opgives Antallet henholdsvis til 62 og 24.²³⁾

Inden vi gaar over til nærmere at undersøge, hvordan Jorden har været fordelt mellem Borgerne, vilde det dog være naturligt at klare sig, hvor nogle af de i det foregaaende nævnte Lokalteter har ligget. Her skal dog kun undersøges, om det er muligt nærmere at stedfæste de nævnte Agerskifter eller Fald, idet der dog med Hensyn til Navne som Guldkrog, Flegmade o. s. v. maa henvises til »Vejle Bys Historie«. Det er saa heldigt, at der i Matrikelarkivet er bevaret et Kort over Nørremarken fra 1815; desværre var Marken paa dette Tidspunkt udskiftet, saa selve det gamle Inddelings-system er forsvundet, men en Del af de gamle Navne er dog blevet tilbage. Tingkær ligger i den Trekant mellem Viborg- og Horsenslandevejen, som er nærmest Byen; paa den anden Side af Viborglandevejen, men stadig Nord for Horsensvejen, ligger først Nymark og senere Høgholt. Syd for Vejen møder vi Lille Blæsbjerg paa begge Sider af Forbindelsesvejen mellem Horsens- og Bredballevejen, Nord derfor og Øst for Forbindelsesvejen er Store Blæsbjerg, Sydøst for Lille Blæsbjerg, og lige Nord for Bredballevejen: Bredballe-

krog; Vest for Forbindelsesvejen og stadig Nord for Bredballevejen: Ullekrat (paa Kortet pudsigt nok kaldt Ole Krats Ager); længst mod Syd grænsende til Nørreskoven: Stenkastkroge. Møllekrog findes ikke anført paa Kortet, men findes omtalt i det ovenfor nævnte Tingsvidne fra 1489 » . . . den gamle Horsensvej, som opløber i Møllekrog«; det har altsaa været den Del af Marken, som laa nærmest Byen, og har omfattet det Terræn, som begrænses af de to store Kløfter; endnu i det 19de Aarhundrede nævnes »den vestlige Del af Møllekrog norden den nye Landevej«. ²⁴⁾ Selvom der ogsaa i Matrikelarkivet findes bevaret et Kort fra 1825 over Søndermarken, har det ikke været muligt nærmere at stedfæste nogen af de her nævnte Navne undtagen Ømkulerne, som jo findes den Dag i Dag.

Bymarken var fra ældre Tid inddelt i saakaldte »Ejendomme« eller »Ejendomme over Vejle Skov og Mark«; hvornaar denne Inddeling har fundet Sted, er det vanskeligt at afgøre med Sikkerhed. Ialt var der 124 Ejendomme, og enhver af disse havde Jord i Bymarken, Andel i Engene og Ret til at græsse Høveder paa Fællederne og fede Svin i Skovene. Ejendommen var Grundlaget ved Ligningen af Skatterne. Saaledes betaltes der aarligt 18 Skilling i Smørskyldspenge af hver Ejendom. Kæmneren købte saa de to Tønder Smør, som skulde leveres til Koldinghus for Byens Marker. I 1635 blev der paa Vejle Raadstue paalignet en Markskat af Byens Ejendomme, ²⁵⁾ dette hænger igen sammen med Byens Inddeling i Fjerdinger, hvilket nærmest synes at have været en skatteteknisk Inddeling. Alle Byens Ejendomme var fordelte i Fjerdingerne, dog ikke med lige stort Antal; i Torvegades Fjerding laa der 55, i Nørregades 44, i Fiskerfjerdingen 11, og i Søndergades 14.

Da Marken i 1683 blev opmaalt, udskrev Byfogden Klaus Svane en Skat paa 1 Mark af hver Ejendom til Landmaalernes Fortæring, hvilket vakte stor Uvilje hos Borgerskabet, i hvert Tilfælde klagede Tolderen Lorens Stielmacher derover i en Ansøgning til Rentemesteren; især ankede han over, at ingen havde set nogen kongelig eller anden Ordre til Opkrævningen. Om dette har været rigtigt, er det nu ikke muligt for os at afgøre, men selvfølgelig havde Byen haft Udgifter i Forbindelse med Landmaalingen, saaledes siges det i Kæmnerregnskaberne, at der blev udlagt 8 Rigsdaler, 1 Mark og 1 Skilling dertil, ligesom Søren Daugaard fordrede 4 Slettedaler, der var givet ud til 2 Bønder ved samme Lejlighed. Det blev forresten ikke sidste Gang, at Borgere klagede over Klaus Svane paa Grund af egenmægtig Optræden. 1708 angreb man ham for at han for et Par Aar siden havde krævet en Skat paa 11 Mark af hver Ejendom til Kirkens Reparation; men ikke nok med det, for kort Tid siden havde han atter opkrævet en ny Skat; men denne Gang nægtede en Del af Borgere at betale og forlangte at se den kongelige Ordre og en Redegørelse for, hvortil den første Skat var blevet anvendt. Sagen blev sat paa Spidsen; thi den 28. August pantede Byfogden sammen med Kirkeværgerne, Kæmneren, de 4 Rodemestre, Vægter og Bysvend de genstridige; de truede Folk med Hug og Slag; anden Dagen derefter kom Panterne til Auktion, efter at Trommeslageren var gaaet gennem Byen og med Slag paa Trommen og Udraab havde annonceret denne.²⁶⁾

Det er nævnt, at Løget- og Ladegaardsmarken laa i Fælled og væsentligst brugtes til at græsse Kreaturerne paa. Spørgsmaalet om, hvor mange Kreaturer enhver havde Ret til at græsse, var afhængig af, hvor mange Ejendomme han havde. Nærmere Oplysning om dette

Spørgsmaal faar vi gennem en »Grandevide« fra ^{27/4} 1554 af følgende Indhold:

»Kundgør vi efterskrevne Jens Mikkelsen Borgmester . . . (ialt 29 Personer), hendes og gør alle vitterligt med dette vort aabne Brev, at vi var forsamlede paa Raadhuset at lægge Græslag og Grandevide, hvor mange Høveder, der skulde lægges til hver Gaard til Sommergang paa Byens Fællede. Der blev lagt fire Høveder, som skal være to Heste og to Køer, og hvilken Mand, som findes ved Redselsgaard og ikke har 4 Høveder, da maa han have i Stedet for hver Ko eller Hest, ham fattes i sit Læg, 4 Faar eller 2 Svin i Stedet, om han ikke har Heste, Køer eller Faar at gøre sit Læg fuldt med, og alle saadanne Svin, som lægges til fælles Græs, de skal brændes med Byens Jern [og] Brænde og holdes under Vogte og ikke komme denne Side Løget Dam eller Løget Høj. Item skal og lægges og regnes 3 Kalve imod een Ko. Item ingen skal købe Lam og slaa paa Byens Græs uden Hjemmel. Item skal bødes for hvert Høved, som indtages, 4 Skilling dansk, og de Indtægter og Brødepenge skal de fire Borgere med Markvogteren beholde for deres Umage. Item for Særdrift, som findes, der ikke følger Hjorde eller Hjort, og for de Faar, som findes i Humlegaarde, der bødes for 18 Skilling dansk. Item for Gæs bødes for hver Gaas 3 Skilling dansk. Item hvilken, som køber Markens Heste og slaar uden Hjemmel paa Byens Græs, bøde der for 18 Skilling og sine Indtægtspenge. Item hvilken, som har Græs at leje bort, da skal han det først tilbyde ret »Gordsetter«, før han lejer det nogen anden. Item har og Hans Jensen Ladegaard Lov til, at hans Øg skal være hinsides Løget Dam og Løget Høj; og skal denne Grandevide vare fra St. Valborgs Dag og til Vor Frue Dag nativitatis. Til Vidnesbyrd, at denne Grandevide saa i al Maade holdes skal, da trykker vi vore Indsegl neden paa dette Brev. Datum Vejle Anno Domini 1554 Fredag før St. Valborgs Dag [^{27/4}].«

Det synes dog, som om Borgerne mod at betale en vis Afgift til Kæmneren kunde faa Lov til at græsse

deres Kreaturer paa Markerne. 1665 annammede Kæmneren »efter taxering, da giort bleff efter øffrighedens og menige lodsejeres overensstemmelse, som græslag til byen. . . . « blandt andet Afgift af Christen Trompeter for en Ko; Byskriveren sagde, at Borgmesteren forundte ham begge hans Hopper frit. Foruden at Skovene gav Olden til Svinene, forsynede de selvfølgelig ogsaa Byen med Tømmer. 1606 bestemtes det, at Borgmester og Raad skulde vælge to Borgere, som kunde udvise Borgerne, »hues de til dieris nødtørft kunde behøfue«. ²⁷⁾

Indenfor Landsbymarken taler man — som nævnt — om Solskifte eller Bolskifte, eftersom Gaardenes Rækkefølge inden for det enkelte Fald nu var paa den ene eller anden Maade. Det er selvfølgelig givet, at noget saadant ikke kan være Tilfældet i Vejle, hvor ingen af Faldene har 124 Agre, det Fald, der havde det højeste Agerantal, var Høgholdt, og det havde kun 74; man skulde egentlig have ventet, at den naturlige Maade at inddele Marken paa havde været at dele Jorden i 124 lige store Dele, men noget saadant var der slet ikke Tale om, det skulde være meget mere indviklet; thi hver Ejendom skulde have sine Ejendomme spredt paa flere forskellige Steder, selvfølgelig for at hver kunde faa baade gode og daarlige Jorder, saa at ikke nogle kun fik de gode og andre kun de daarlige; nogen virkelig Opmaaling har man dog ikke lagt til Grund ved Inddelingen, det afgørende har været, at man skulde kunne saa lige meget i hver Ejendomsjord. I 1662 siges det, at hver Ejendoms Udsæd var 3 Skæpper Rug, 3 Skæpper Byg, 4 Skæpper Havre, medens der kunde avles 3 Læs Hø. ²⁸⁾ I 1682 var Udsæden henholdsvis 3½, 4 og 5 Skæpper og Avlen 3½ Læs Hø, ²⁹⁾ altsaa noget større end i de vanskelige Aar lige efter Krigen.

Den samlede Udsæd i Marken var 443 Skæpper Rug, 503 Skæpper Byg og 622 Skæpper Havre, Avlen 556½ Læs Hø; disse Opgivelser er dog sikkert ret skematisk, fra Markbogen ved vi saaledes, at der ogsaa dyrkedes en Del Boghvede; men man har defineret en Ejendoms Jord som en Jord, hvori der kunde saasaa og saa meget. Sognepræsten opgiver 1649 og 1690 Udsæden i sine to Ejendomsjorder til 1 Ørt af hver af de 3 Kornarter, hvilket vil sige 5 Skæpper Rug, 6 Skæpper Byg og 10 Skæpper Havre i hver Ejendom, altsaa noget mere end ved Angivelserne fra 1662 og 1682; dette skal sikkert forklares saaledes, at Udsæden i 1649 eller lidt før har været saa stor, og Hans Jeremiassen har saa i 1690 ganske simpelt skrevet den gamle Optegnelse af uden at tænke paa, at Forholdene nu var forandrede. I 1630 opgiver Magistraten Udsæden i de 2 Ejendomme til at være over 2 Pd. Hartkorn, da 1 Pd. var lig 2 Ørter, er der her altsaa Tale om en endnu lidt større Udsæd. Selvom saadanne Angivelser selvfølgelig er meget farlige at bygge paa, tør man dog maaske heraf slutte, at Krigen — især de sidste to Svenskekrige — har betydet en Nedgang i det besaaede Areal.³⁰⁾

Der kunde være temmelig stor Forskel paa, hvor mange Steder en Ejendom havde sine Agre, men da der ialt var 492 Agre, bliver Gennemsnittet altsaa omkring 4; almindeligvis laa disse i forskellige Fald, men der findes dog ogsaa Undtagelser fra denne almindelige Regel, saaledes havde Laurids Bredal kun 5 Agre i Tingkjær, og de laa endda i Fortsættelse af hinanden, det samme gælder Byskriveren Hans Hansens Ejendom, der ogsaa laa i Tingkjær, som i det hele syntes at danne en Undtagelse fra de andre Fald, idet der kun var 9 Personer, der havde Ejendomme i dets 33 Agre.

Hver Ejendom havde Navn, saaledes pantsatte Iver

Jørgensen Due i 1667 en Ejendom i Søndergade Fjerdning »kaldes Thuigkjær Ejendom« til Raadmand Peder Jensen, og samme Aar skødede Niels Madsen Hovkarl til Feldbereder Mikkel Andersen to Ejendomme, hvoraf den ene kaldtes Anders Munchis Ejendom og laa i Nørregades Fjerdning, den anden kaldtes Jens Woldtes Ejendom og laa i Fiskergades Fjerdning.³¹⁾ Kirken havde 4 Ejendomsjorder; de to af disse var 1589 blevet købt af Borgmester Peder Juel paa Peder Rasmussens Vegne, de andre to købtes 1607; der er det ejendommelige ved de to sidste, at de begge kaldes Helligkorsejendom, dette kunde tyde paa, at Navnene maaske gaar tilbage i Tiden til Reformationen, selvom det dog maa erindres, at Helligkors Vikariat eksisterede længe efter 1536.³²⁾

Selvom der ikke i Vejle, saaledes som Tilfældet var ved Landsbymarkerne, kunde være Tale om nogen bestemt Rækkefølge inden for Agrene, kunde dog netop det, at Forholdene var saa faste, at Ejendommene havde Navne, gøre det naturligt at undersøge, hvorvidt det ikke skulde være muligt at finde et bestemt System i Fordelingen. En saadan Undersøgelse er selvfølgelig forbundet med stor Vanskelighed ikke blot paa Grund af, at der er saa mange Ejere og Agre, men ogsaa fordi mange Ejere havde 2 eller endnu flere Agre, det er dog lykkedes at opnaa et vist Resultat; idet det viser sig, at Agerfordelingen i Lille Blæsbjerg og Ullekrat Fald — med en enkelt forklarlig Undtagelse — er ganske den samme; i Møllekrog gør det samme sig gældende for nogle af Agrenes Vedkommende, idet Fordelingen fra den 10de Ager til den 26de Ager her er ganske den samme som i de to andre Fald; som man vil have set af Redegørelsen for de forskellige Falds Beliggenhed, ligger disse 3 Fald netop i Fortsættelse af hinanden;

ogsaa mellem Blæsbjerg Banker, Nymark og Hestehaven synes der at være en vis Lighed mellem Fordeelingen, idet Rækkefølgen mellem Agrene Nr. 12—20 i Nymark er den samme som Rækkefølgen mellem Agrene Nr. 14—22 i Blæsbjerg Banker og har stor Lighed med Hestehavens Nr. 17—10; ogsaa ved de andre Agre i disse 3 Fald er der stor Lighed mellem Fordeelingen, ligesom der ogsaa for de andre Falds Vedkommende undertiden kan paavises Regelmæssigheder, saaledes svarer Stenkast Nr. 1—4 nøjagtigt til Nr. 9—12.

Efter alt, hvad der her er sagt, turde det være evident, at der har været et vist System i Agerfordelingen; dette System har sikkert været mere fuldendt i ældre Tid, inden Handel og Mageskifter fik bragt Uorden i det; selvfølgelig var der ikke Tale om, at en Borger kunde bortsælge en Del af sin Ejendom, det var en Enhed, som ikke lod sig dele, men naar en Mand havde flere Ejendomme og bortsolgte en af dem, kunde der selvsagt let komme Uorden, især da en Mand selvfølgelig altid søgte at købe de Ejendomme, som gjorde det muligt for ham at faa sin Jord saa samlet som muligt. Om det har været tilladt at mageskifte de forskellige Agre, vides ikke; det maa dog anses for meget tvivlsomt, noget andet er, om det ikke alligevel har fundet Sted.

Til hver Ejendom hørte der, som man vil have set, ogsaa Engjord. Bortset fra de forskellige Engpletter paa selve Bymarken var der ialt 538 Engskifter i Byens forskellige Enge, det vil sige, at hver Ejendom gennemsnitlig havde 4 Engskifter, saaledes som ogsaa Tilfældet var i 1769.³³⁾ Det er dog mærkeligt at se, at i Flegmade og Kobbemade og delvis paa Holmen har hver Fjerding haft saa at sige det samme Antal Engskifter; det stemmer ikke rigtig med, at der i 1635 fandtes et højst forskelligt Antal Ejendomme i de en-

kelte Fjerdinger; Forklaringen er dog sikkert den, at der var Enge, hvor kun de store Fjerdinger havde Engskifter.

At der var 124 Ejendomme paa Bymarken betød selvfølgelig ikke, at der var 124 Ejere, thi mange af Ejendommene samledes paa en Haand, saaledes var der i 1683 kun 46 Lodsejere. Borgerne var selvfølgelig ikke særlig interesserede i, at Ejendommene kom paa udenbys Hænder, især da man saa let risikerede, at Ejerne ikke vilde deltage i Udredelsen af Markskatterne. Som man senere vil se, fik man allerede i det 15. Aarhundrede vedtaget en Bestemmelse om, at kun de Borgere, der boede i Byen, maatte benytte Humlegaardene paa Byens Grund. Det varede ikke ret længe, inden man fik gennemført lignende Bestemmelser for Ejendomsjordernes Vedkommende. 1541 blev der indgaaet en Overenskomst (Vide og Vedtægt), »som lyder, at Borgmester og Raad med 41 Borgere har indgaaet og samtykket med menige Mænd, som den Dag til Stede var, at ingen Borger, i Vejle skal sælge nogen Ejendom i Skov og Mark fra Vejle By til nogen »udtkommens Mandt«, foruden de skatter og skylder til Kronen og Byens Tyngge og bruger det til Byen, hvem der imod gør, har forbrudt sin Borgerret og samme Ejendom til Byen.« En lignende Overenskomst blev indgaaet i 1586. To Aar senere fik man Anvendelse for denne Bestemmelse i en Strid med Henrik Vind til Grundet, som havde købt en Ejendom af Las Købmand i Vejle. Sagen førtes frem til Landstinget, men henvistes til Bytinget, hvor den procederedes den ¹¹/₇ 1588. Men foruden at gaa Rettens Vej havde Borgerne ogsaa klaget til Kongen, og Sagen var blevet behandlet af Rigsraadet; Resultatet af disse Forhandlinger blev, at det forbødes at sælge den Jord, som tidligere Konger havde

henlagt under Vejle, til nogen, der boede uden for Byen. Hvis en Lodsejer, der paa dette Tidspunkt ikke boede i Byen, nægtede at betale Skatterne af Jorden, fik Borgmester og Raad Ret til at tilbagekøbe den. Købte nogen, efter at dette Brev var blevet udstedt, skulde han miste sine Penge. Under Henvisning til de gamle Vider, dette Brev og Kong Frederik den Andens Brev om, at Ejendomskaarde og -jorde, som pantes eller sælges, skal pantes og skødes paa Bytinget, fældede Byretten den Dom, at Las Købmands Skødebrev var ugyldigt.

Ogsaa i 1607 anvendte Borgmester og Raad denne Bestemmelse, idet de hævdede, at en Ejendom, tilhørende Egbert Hachis Enke i Kolding, var tilfaldet Byen, fordi hun havde skødet den til Knud Gyldenstjerne. Kongen bevilgede dog, at hun maatte være fri for Tiltale, fordi hun ikke havde kendt noget til Bestemmelsen.³⁴⁾

At de gamle Vedtægter og Brevet af 1588 ansaas for vigtige, kan ses af, at det i Byens Vider og Vedtægter fra 1610 og 1631 ikke blot slaaes fast, at ingen maa sælge, laane eller leje nogen Jord bort til nogen udenbys Mand, men ogsaa, at ingen maa sælge Enghø eller Afrøden »at afføre af Marken« alt under 40 Marks Bøde til Kongen og 40 Mark til Byen.³⁵⁾ Ogsaa senere fik man Brug for disse Bestemmelser, saaledes blev Kongebrevet af 1588 læst paa Vejle Byting den 11. Juli 1672, og Bytingsdommen af 11. Juli 1588 blev fremvist paa Viborg Landsting den 22. Marts 1719.³⁶⁾

Men trods alle Love lykkedes det dog ikke at hindre, at en stor Del af Jorden — vel væsentligst gennem Arv — kom paa fremmede Hænder. Af adelige Personer var der i 1662 kun een, der havde Ejendomsjord, nemlig Fru Lisbet Bryske til Tirsbæk, som havde 1 Ejendom. Derimod havde mindst 13 forskellige udenbys,

borgerlige Personer ikke mindre end 38 Ejendomme; som man ser, et forholdsvist stort Antal. Af disse var der en enkelt, nemlig Bertel Jensen i Viborg, som ialt havde 11 Ejendomme, medens salig Mette Clemensdatters Arvinger havde 7; ogsaa i 1683 faar vi et stærkt Indtryk af, at de udenbys Ejere spillede en stor Rolle.³⁷⁾ Selvfølgelig kunde de ikke selv bruge Jorden, men lejede den ud, det samme gjaldt ogsaa for en Del af de indenbys Ejeres Vedkommende. Afgiften af en Ejendoms Jord var i 1614 3 Daler. 1685 gaves der 2 Rigsdaler af Byens Ejendom.³⁸⁾ Af Byens Borgere og Beboere havde Skolemesteren 1 Ejendom, Præsten 2 og Kirken 4, Hospitalet 2; i 1662 synes ingen Haandværkere at have haft Ejendomsjord, men i 1683 vides i hvert Tilfælde enkelte at have haft, det var dog først og fremmest Byens Købmænd, som ejede Jorden; i 1662 ejede Byens 4 Embedsmænd og Embedsmandsenker alene 34 Ejendomme, medens 4 andre Købmænd ejede 25, men af disse 25 ejede Peder Jensen og Jens Madsen, som senere blev Raadmænd, alene de 19; 8 andre Menesker uden særlig Næring ejede 16; Resten var saa fordelt paa forskellige Arvinger og lignende.

I Middelalderen, da Kirken havde flere forskellige Altre, laa der en Mængde Jord til den,³⁹⁾ men ved Reformationen gik en Del af Godset tabt, hvor meget er det ikke muligt at sige, da dette Spørgsmaal desværre ikke er tilstrækkelig undersøgt. Noget af Godset er sikkert kommet tilbage til de Folk, der havde givet det, idet Adelen fik Lov til at erhverve det Gods, som deres Forfædre havde skænket Kirken til Messer. Denne Bestemmelse gjaldt derimod ikke for borgerlige, selv om en Del af dem forsøgte derpaa, saaledes som Johan Sørensen i Hornstrup og hans to Søkende, der i 1539 for Landets højeste Domstol anlagde Sag mod

Mester Oluf Nielsen, St. Nicolai Kirkes nidkære Forsvarer, og fordrede en Humlegaard i Flegmade, som deres Forældre havde skænket til St. Nicolai Alter »for en messe, som ther for skulle holdes enn dag huer uge«. Oluf Nielsen sagde, at da Messen var nedlagt, var Jorden lagt til »theris hospitall, arme, fattige, siuge mendisker till hielp oc trøst, oc mentæ ther mett Guds thienestæ ickæ att være nedlagtt etc.« Dommen gav fuldstændig Oluf Nielsen Ret. Humlegaarden »skall herefter vere oc bliffue till hospitalliitth, epther som hun nu tillagt er, en dog vii haffue untt vor adell her uti vortt riige en friigett epther vor recessiis lydende oc ickæ kiøbstett mendt oc bønder uti then sag«. ⁴⁰⁾ 1542 fik Byen Brev paa Vikariegodset, naar det blev ledigt, men det synes ikke at være blevet til noget, i hvert Tilfælde kom noget af det senere til Hospitalet i Ribe, ⁴¹⁾ men dog beholdt Kirken stadigvæk en Del Jorder i Vejle, ligesom der ogsaa laa flere Humlehaver og Enghaver til Præsteembedet, ⁴²⁾ ligesom ogsaa Skolen og Hospitalet selvfølgelig havde en Del forskellige Humlehaver og Enge. ⁴³⁾ Ogsaa Vejle By havde selv en Del Jord, som den enten lejede ud eller som Embedsmændene havde pro officio. ⁴⁴⁾ Af private Humlegaarde nævnes der i 1662 ialt 78, der opgives ikke, hvormeget der kan dyrkes paa dem, men deres samlede Vurderingssum var 1709 Slettedaler, medens der var 18 Kaalgaarde til ialt 163 Slettedaler; en Abildgaard vurderedes til 20 Slettedaler. Syd for Byen findes Eng- og Humlehaverne især ved Brohøl, Vimmelshøl, Fiskebækken og i Mølholm, ved Svinpøt og paa Sandet; Nord og Vest for Byen: Ved Stenbroen, ved Stokbroen, ved Kapellet, Skovgaardshaven, Flegmadehaven, i Tommesensgyde, Bleghave; Øst for Byen især under Højbed, ved Romshule og paa Dæmningen.

Kronen ejede en Del Humlegaarde i Vejle Bys Nærhed, og disse blev selvfølgelig almindeligvis lejet ud til Vejleborgere. 1675—76 havde 4 Vejleborgere 5 Humlegaarde syd for Byen i Leje, og samme Aar gav By-skriveren Hans Hansen 2 Rigsdaler i Stedsmaal af nogle øde Jorder ved Vejle.⁴⁵⁾

Af større Enge kan nævnes Ladegaardskær, hvor der kunde avles 30 Læs godt Hø, og Kongens Kær syd for og langs med Aaen, hvor der kunde avles 27 Læs Hø; dette Kongens Kær er sikkert det samme som det, der i 1662 og 1682 omtales som Dronningens Kær; ved det laa Fiskegaarden, som vi senere skal omtale nærmere; i 1660 hørte det under Kronen, og naar Ørredfiskeriet blev bortforpagtet, fulgte det altid med.

Nord for Kongens Kær laa Roskær Enge,^{*)} som oprindelig havde ligget til Kjeldkjær og ligesom denne været Genstand for megen Strid, idet Mogens Gøye prøvede at faa fat paa Godset, som paa denne Tid ejedes af Fru Kirstine, Claus Bryskes Enke; en Tid synes dette at være lykkedes; thi i Fru Eline Gøyes Jordebog findes Roskær opført, den var da udlejet til en Række Vejleborgere mod en samlet Afgift af 31¹/₂ Mark, men Fru Kirstine gav ikke tabt, Gang paa Gang procederes Sagen for Rettertinget, 1540 fik hun Indførsel i Godset, da Mogens Gøye ikke frivilligt vilde udlevere det; men dermed blev der ikke Ro om Spørgsmaalet, og Retssagerne fortsattes. 1544 døde den gamle Rigshovmester og Godssamler Mogens Gøye, Kongen i Jylland, som Fru Sigbrit ikke med Urette havde kaldt ham i 1523; men derfor fik Fru Kirsten ikke Ro, en farligere Fjende, Hr. Mogens' Dattersøn, den senere saa berømte Peder Oxe, gjorde nu sine Krav gældende, og overfor hans overlegne juridiske Kløgt kunde hun ikke holde Stand, men maatte afstaa Gaarden til ham, der

^{*)} Om Engenes Beliggenhed se Vejle Bys Historie.

saa i 1574 skødede den til Kronen.⁴⁶⁾ Ogsaa paa dette Tidspunkt havde Vejle Borgere Engen i Leje, og Kronen fortsatte med at fæste den bort, saaledes fik Clemend Sørensen den i 1609 frit i sin og sin Hustrus Levetid; senere i 1632 fik Jørgen Brahe Skøde paa den; men den synes dog atter at være kommet tilbage til Kronen; thi i 1650 fik Mads Jensen Tordsen den i Fæste; han havde i en Ansøgning til Kongen lovet at forbedre den ved »grøfter og opkastelse« mod at faa den i sin og sin Hustrus Levetid mod Fæste og Afgift. 1652 fik Sønnen Jens Madsen Brev paa at maatte faa den efter Forældrenes Død, og i 1660—61, da Faderen var død, fæstede han den af Lensmanden og gav i Stedsmaal 20 Slettedaler; i 1672 blev Brevet af 1652 konfirmeret.

Det synes, som om der har været to Roskærengs ved Vejle; thi i 1670 beklager Henrik Thott sig over, at Anders Madsens Enke bemægtiger sig en Eng, der ligger en Mils Vej fra Faarup, som »kaldis Rosskier, som aarlig kan høstis 10 Læs Høe och er ett sær Mage-schiffte, som udi sahl. Højlofl. Ihukommelse Konning Friedrich dend 2dens Tid er erlanget, som udaf Skiødet naad. kand erfahris, saa alligevel beuisis her. . .«. Ogsaa 1683 vides den at have hørt under Faarup; thi da omtaler v. d. Brinchen den i sin Beskrivelse af Faarup Gods. At der her skulde være Tale om den samme Roskær Eng, som er omtalt i det foregaaende, turde være udelukket blandt andet paa Grund af den ringe Størrelse; den lille Eng under Faarup synes paa et eller andet Tidspunkt at være skilt ud fra den store Eng.

Hovedengen kom senere fra Kronen til Lerbæk og blev her i hvert Tilfælde langt ned i det 18. Aarhundrede, idet det dog stadigt var Vejle Borgerne, som

brugte Engen. Fra Byfoged Gaarmanns Tid har vi en nærmere Beskrivelse af Engen, og da denne sikkert ogsaa i det væsentlige har Gyldighed for det 17. Aarhundrede, skal vi meddele en Del af den her: »Roskær, som ligger under Bjergene et Par Bøsseskud norden den store Aa, som gaar fra Haraldskær til Vejle, dette Kær er et Enemærke til Lerbæk under Gaardens Takst, om samme er en stor Grav, som gør Skel ved den søndre Side mellem Høxholt Enge, Kølholt og Nedre Knabberup Enge, nordvest, norden og østen med Gærde og Grav samt Pile, og igennem dette Kær gaar en Hovedgrav, hvilke saavel som Fællesgraven var tilgroet saaledes, at man ved indfaldende Højvande og vaade Somre ikkun har halv Nytte af Høbjergningen.«⁴⁷⁾

Ogsaa for Humlehavernes Vedkommende havde Borgerne i ældre Tid forlangt, at de kun maatte tilhøre Borgerne i Vejle. 1498 fik Borgerne kongelig Bekræftelse paa en Kontrakt og Vedtægt, de havde gjort desangaaende: » . . . som er, at nar noger, som borger er ther i Vedtæ oc vellæ flytthæ aff byen och haffuer humblægard pa bysens jord, tha skall byen gøre hannom for siin affgrødæ effthir othæ wvildugæ dannæmentz sigelsæ. Item dør oc noger aff byen, som arffvingæ haffuæ pa landet, tha skall thez oc swo were met theres hwmlæ gard pa bysens jord, vellæ the ey nøges ther at, som arffvinge eræ, tha skall the tage theres affgrødæ aff bysens jord, och skall engen brugæ ther bysens jord, uden han wiil boo ther i byen oc skattæ oc skuldæ oss som andre vore borgeræ.«⁴⁸⁾ Denne Bestemmelse synes at være blevet bekræftet af Kristian den Anden; thi ¹⁸/₃ 1527 lod Cresten Borger i Vejle sammen med Kong Hans' Brev læse et andet, som Kong Kristian havde udgivet, lydende, at

ingen Borger skulde sælge eller pante Humlegaarde til nogen »lansmand«. Anledningen var netop, at man havde tilbudt Fru Bolde paa Haraldskær Penge for noget Jord, hun havde i deres Bysjord, »og var der ingen, der vilde annamme disse Penge, og var Fru Bolde hendes Foged til forne Ting, og kundgør samme Mænd, at de var i Haraldskær og bød Fru Bolde de Penge. . . .«.⁴⁹⁾ Disse Bestemmelser synes dog senere atter at være gaaet i Glemme, i hvert Tilfælde findes de ikke optaget i Byens Vide og Vedtægt, og i 1662 var der en Mængde udenbys Personer der ejede Humlegaarde, Enghaver og lignende i Byen.

Men Borgernes Driftighed var ikke tilfredsstillet ved Avlen af Byens Jord, de søgte videre ud og arbejdede ligesom Adelen paa at forøge deres Indtægter ved at erhverve eller forpagte Bondegods, ligesom de forskellige gejstlige Institutioner jo ogsaa havde en Del Bondegods rundt om i Omegnen, og før Reformationen havde Vejle Kloster ejet en Del udenbys Jordegods.⁵⁰⁾

I Begyndelsen af det 17. Aarhundrede havde den kendte Storborgers Jens Bertelsen saaledes Gods i Thy, i Ørum og Ribe med flere Steder, ligesom han havde Højgaard i Forpagtning af Otto Brahe. Mads Thomsen havde 1649 ved Indførsel erhvervet Andel i en Gaard; 1660—61 fæstede Christen Harboe i Vejle Mølle en Gaard i Horsted og gav til Stedsmaal 4 Rigsdaler, samme Aar fæstede Mads Jepsen en Gaard i Starup og Johan Madsen et øde og ruineret Boelshus i Højen, Stedsmaalet var henholdsvis 8 og 1 Rigsdaler. I 1668 havde Jørgen Staaelsen en Gaard i Svinholt i Fæste af Otto Pogwisch. Og det var ikke blot Byens Storborgere og Matadorer, som fæstede og købte Gaarde, ogsaa Haandværkerne ses at have ejet

eller fæstet udenbys Gods. Den ovenfor nævnte Johan Madsen var vistnok Skomager, og i 1671 fik Søren Pedersen, Sadelmager i Vejle, Skøde paa en Halvgaard i Brønnum Sogn i Skads Herred; han afstod den dog kort efter atter til den tidligere Ridefoged paa Ellensborg Peder Jakobsen. Endelig kan nævnes, at Vejle Borgerne i 1703 i Højen Sogn havde en Skov i Pant.⁵¹⁾

Borgerne maatte selvfølgelig betale en Del Afgifter af deres Bymarker. Til de gamle Landgildeafgifter, som i 1662 opgives til ialt 3¹/₂ Rigsdaler og 2 Tønder Smør,⁵²⁾ kom der efter 1660 foruden den almindelige Matrikelskat ogsaa Kontributioner af Løget- og Ladegaardsmarken, som var ansat til 24 Tønder Hartkorn. Al Byens Ager, Eng og Skov var i 1662 blevet vurderet til 43 Tønder 1¹/₂ Skæpper Hartkorn, hvori Byens og det gejstlige Gods dog ikke var medregnet. Ved den store Matrikulering i 1683 og følgende Aar blev samtlige Byens Jorder anslaaet til 95 Tønder, 1 Skæppe, 1 Fjerdings, heraf var selve Købstadsjorderne anslaaet til 59 Td., 6 Skpr., 2 Fj., 2 Alb.; Hospitalets, Kirkens og Skolens Jord til 8 Td., 2 Skpr., 1 Alb.; Byskriverens og Byfogdens Jord pro officio 3 Skpr., 2 Fj.; 1 Alb.; Ladegaardsmarken, Løget Mark, Kongens Kær og Skovene var ansat til 14 Td., 7 Skpr., 1 Fj., 2 Alb.: fra 1689 at regne betaltes der 1 Rigsdaler i Skat af hver Tønde Hartkorn.⁵³⁾

Foruden disse Skatter kom der en ganske særlig Afgift, nemlig Tienden, som stammer fra den ældre Middelalder; den var oprindelig delt i 3 Dele: Præsten fik een, Kirken een og Bispen een; Bispetienden kom dog ved Reformationen i Kronens Hænder og kaldtes siden Kongetienden. At der har været ydet nogen Kongetiende af Vejle Bys Jorder vides ikke; derimod gaves der Tiende til Kirken og Præsten.⁵⁴⁾ I 1662 gaves

der til Vejle Kirke 10 Rigsdaler, 2 Mark og til Sognepræsten og Skolemesteren 7 Rigsdaler, 3 Mark og 2 Skilling, desuden gaves der $27\frac{1}{2}$ Rigsdaler, 8 Skilling, 1 Album til Byens Porte og Broer »til Hjælp at ved Magt og Lige at holde«, ligesom Kapellanen fik 12 Slettedaler af Kæmnerkassen.⁵⁵⁾ Det var dog ikke altid, Borgerne var særlig ivrige til at erlægge deres Tiender, saaledes maatte der allerede i 1547 et Kongebrev til for at paaminde dem om deres Tiendepligt til Sognepræsten og Kirken. Ogsaa senere var der Vanskeligheder hermed; saaledes klager Præsten Niels Frandsen ca. 1630 til Kansleren over, at de hverken vil give Præste- eller Kirketiende; Kirken forfalder derfor ganske, for ikke lang Tid siden faldt en Pille ned »med stor Fare«. Da Borgerne er ganske forarmede og næsten ikke har andet at nære sig af end deres Avl, er Ofret og andre Accidentser ikke store nok til, at han kan leve af Kaldet. $\frac{25}{7}$ 1630 fik 3 Mænd Befaling til at søge at bilægge Trætten i Almindelighed, og overfor denne Kommission gav Magistraten en Redegørelse for Sognepræstens Indtægter og afviste bestemt Kravet om Tiende. Hvad Resultatet blev vides ikke. I denne Redegørelse nævnes, at Sognepræsten af Byen faar over 8 Rigsdaler i Jordskyld og henved 18 Daler i Præstepenge. Jordskyldspengene er maaske identiske med de 7 Daler, 3 Mark og 2 Skilling, der omtales i 1662; det er ihvert Tilfælde givet, at de 10 Rigsdaler og 2 Mark til Kirken er Tienden, idet denne netop beløb sig til denne Sum.

Det er ikke helt klart, hvad der egentlig menes med Jordskyldspenge; at de maa holdes adskilt fra den almindelige Lejeafgift af Kirkens Grunde er hævet over enhver Tvivl. Almindeligvis synes det at have været en Afgift af en Grund, hvorpaa der var bygget

et Hus, en Gaard eller lignende. Kirken har sikkert oprindelig ejet disse Grunde og ved Salg betinget sig en stadig Afgift af dem; det er ogsaa muligt, at Oprindelsen til Afgiften maa søges i, at en Del af Kirkens Grunde sikkert ved Reformationen er kommet i Byens Eje mod, at der svaredes Kirken en Afgift. Sikkert er det i hvert Tilfælde, at de paagældende Grunde ikke ejedes af Kirken, men af de Personer, der betalte Afgiften.

En Fortegnelse fra 1673—74 viser, at der i dette Aar opkrævedes Jordskyld af ialt 21 forskellige Jorder; den almindeligste Afgift var 1 Mark, 5 Skilling, 1 Album; ialt betaltes der 5 Daler, 1 Mark, 3 Skilling, 1 Album, i 1683—84 betaltes der 4 Daler, 3 Mark, 6 Skilling.⁵⁶⁾

Ogsaa senere dukkede Striden om Tienden op igen, saaledes klager Magister Hans Jeremiassen i 1683 over, at Borgerne ikke vil give den Tiende af deres Avl, som de er pligtige at give, og Kancelliet gav saa Frands Eberhart og Doktor Chr. Lodberg Ordre til enten at forlige dem eller dømme dem imellem. Forliget gik ud paa, at Borgerne som hidtil skulde betale 8 Skilling af hver Ejendom i Tiendepenge til Kirken paa St. Olufs Dag. Dette Forlig blev kort efter bekræftet af Biskoppen og Amtmanden.

Ogsaa i 1705 var det galt. Klaus Svane bad da sammen med 5 andre Borgere Kongen om, at en eventuel Supplik fra Sognepræsten om Tiende af Byen maatte komme til deres Besvarelse før Afgørelsen, saa de kunde forevise deres »fyndige« Dokumenter.⁵⁷⁾

Det er ovenfor nævnt, at Byens Marker ikke var inddelte i bestemte Vange, men som man vil have set af Gennemgangen af de enkelte Fald, var det almindeligt, at Jorden besaaedes i 4 Aar og hvilede i 2, somme-

tider 3 og 4 Aar, og Systemet var saaledes ikke meget forskelligt fra det Trevangsbrug, vi kender fra Landsbymarkerne; vi ser endog en enkelt Gang i Kæmnerregnskaberne Rugvangen omtalt, det kan derfor roligt antages, at visse Dele af Marken i nogle Aar har været besaaet med Rug, i nogle med Byg, for endelig i andre at ligge udyrket hen. Om Efteraaret blev Ævret opgivet, og fra St. Valborgdag og indtil da maatte ingen have Heste eller Kvæg paa Nørremarken, en Bestemmelse, som dog næppe er blevet overholdt. Om Vinteren maatte ingen have Heste eller andre Kreaturer i Nørreskoven.

Ud til Byens Marker og Jorder førte der en Del Forter. Kæmneren havde et temmelig stort Arbejde med at passe, at de blev tilstrækkelig gærdet; i 1541 klages der over, at en Række Hærstræder, Adelveje og Forter var blevet formindsket og »forarget« med Gærder og Grøfter, saa de ikke var saa vide og brede, som gavnligt var for Byen, og som de burde være efter Loven.

Kæmneren skulde ogsaa paase, at Markerne var tilstrækkeligt aflukkede, saaledes maatte han i 1665 efter Øvrighedens Befaling lade gøre et nyt Led at hænge for Hestehaven »med dertil tvende savskaarne ege-fjæler«, og senere omtales et nyt Led til Ladegaardskæret.

Selvfølge lig havde Byen ogsaa sin Fold, hvor Kreaturerne kunde lukkes inde. Folden laa nede ved det søndre Porthus, og et Minde derom har vi den Dag i Dag i Foldegade; ogsaa den blev gærdet; 1660 betaltes af Kæmneren 1¹/₂ Slettedaler og 4 Skilling »for follen at gierre och for den nye dør och med henger der till och en laas for«

I Forbindelse med Fællesskabet staar, at Byen

havde Fællestyre til Køerne; oprindeligt havde det været Bestemmelsen, at der skulde være 4 Tyre, een i hver Fjerdings, disse skulde betales og fødes af dem, der havde Ejendomme paa Marken, idet de andre Borgere, der havde Køer, maatte betale 4 Skilling i Tyrepenge. I denne Periode synes der dog kun at have været 2 Tyre ialt. I 1660 købte Kæmneren i Jørgen Staaelsens Nærværelse en Tyr for 16 Slettedaler, i 1696 gaves der 14 Daler for en ravnsort Tyr.⁵⁸⁾

Et Indtryk af, hvor stort Kreaturholdet har været i Byen, faar vi af Regnskaberne over de Kvægskatter, som blev paabudt under den skaanske Krig, første Gang i 1677. Der var da i Byen ialt 68 Heste, ejet af 31 Personer, 80 Køer, ejet af 42 Personer, og 62 Øxne, ejet af 7 Personer; den største Besætning havde Mads Hansen, nemlig 4 Køer, 5 Heste og 16 Øxne, Raadmanden Peder Jensen havde 5 Køer og 4 Heste, medens Klaus Svane havde 5 Køer og 5 Heste. Knud Jørgensen og Jørgen Staaelsen havde 4 af hver, mange havde kun en enkelt Ko eller en enkelt Hest, dette gælder selvfølgelig især de Haandværkere, der i det hele taget havde Kreaturer, saaledes havde Jakob Skrædder 1 Hest og Skomageren Klaus Carstensen og Jakob Hjuler hver 1 Ko; Skattemandtallet fra 1678 viser et meget lavere Antal Kreaturer, nemlig 39 Heste, 57 Køer og 16 unge Stude, her faar vi ogsaa Oplysning om Svine- og Faareholdet: ialt 52 Faar og 33 Svin; der var dog kun 10 Personer, som havde Faar, og 11, som havde Svin. Det er ikke let at sige noget om Grunden til, at Kvægholdet dette Aar er meget lavere end i det foregaaende, men at der virkelig skulde være Tale om saa store Svingninger, er meget usandsynligt, meget sandsynligere er det, at man anden Gang, Skatten blev udskrevet, i endnu højere Grad end første

Gang har vovet at snyde ved Opgivelserne; det er sikkert Tallet fra 1677, som kommer Sandheden nærmest.

Alle Købstæderne havde ligesom Adelen Ret til at stalde Øxne paa deres eget indavlede Foder, desuden havde Øxenkøbmænd Ret til at stalde eller græsse Øxne paa Adelsgaarde og kongelige Ladegaarde; skulde vi dømme efter Antallet af Øxne i 1677, har de kun til en vis Grad benyttet sig af denne Ret, idet Tallet 62 jo ikke er særlig stort; der er dog ingen Tvivl om, at det i Virkeligheden har ligget meget højere, thi et bevaret Toldregnskab fra Kolding 1679 over de Øxne, som blev drevet herigennem til Hertugdømmerne i den store Drivetid i Marts Maaned (paa een Undtagelse nær blev alle de 7138 Øxne ført igennem Toldstedet fra $\frac{6}{3}$ — $\frac{30}{3}$), viser, at der blev udført ialt 238 Øxne fra Vejle, hvoraf de 105 af 3 Vejle-Borgere, nemlig Klaus Svane, Peder Jensen og Hans Hansen Groth, mens Resten udførtes af fremmede, desuden udførte Klaus Svane 198 Øxne, der var købt paa 5 forskellige Steder, og Peder Jensen 70, der var købt paa Skovgaard. Lidt Oplysning om, hvad de enkelte havde opstaldet hos adelige, faar vi i Amtshusregnskaberne fra 1677, hvor det opgives, at Klaus Svane har 102 Stude til Græs paa Grundet og 4 hos Hans Mons i Viuf, mens Knud Jørgensen har 20 paa Laage og 16 paa Højgaard og Peder Jensen 70 paa Engelsholm og 20 paa Laage. I de 268 Øxne, der 1679 blev udført af Vejle-Borgere fra Adelsgaarde, er sikkert ogsaa medregnet de Øxne, som Borgerne havde haft overstaldede paa Gaardene; der er ingen Grund til at antage, at det høje Antal paa Øxne fra selve Vejle skulde skyldes, at man heri ogsaa havde medregnet Øxne, som Vejle-Borgere havde staldet paa Adelens Gaarde.⁵⁹⁾

Efter Konsumtionsforordningen af 1674 skulde der

af alle Kreaturer, som Borgerne lod græsse paa Marker uden for Byen, betales Græspenge efter en vis Takst; af et Stykke stort Kvæg betales 1 Rigsort og af Svin eller Smaakvæg 4 Skilling. Fra 1698—1700 er Konsumtionsregnskaberne bevarede, og vi faar da at vide, at der i Vejle i 1698 ialt betales 54 Rigsdaler 1 Mark og 8 Skilling af tilsammen 52 Personer, desværre opgives Kreaturantallet ikke; der skulde ogsaa betales Afgift af det Kvæg, der blev slagtet, hvilket i 1698 var: 8 Svin, 2 Kvier, 10 Slagtenød, 6 smaa Ungnød, 16 gamle Køer og 2 Væddere.⁶⁰⁾

Fiskeriet.

I Vejle har der i mange Aarhundreder været et temmelig stort Ørredfiskeri; allerede Dronning Kristine fik Ørreder fra Vejle. I sin Rejsejournal fra Slutningen af det 17. Aarhundrede nævner Holger Jacobæus, at Vejle er berømt for sine Ørreder.⁶¹⁾

I ældre Tid blev der fisket Ørreder forskellige Steder, i 1526 og 27 nævnes saaledes Brohølfiskeriet, Fiskeriet i »møllepotther«; Sognepræsten havde da Ret til Søndag Nat at fiske i Møllepotter, og der var flere Gange Strid mellem ham og Mølleren herom. Brohølfiskeriet hørte under Kronen, men ogsaa her havde Sognepræsten Ret til at fiske. I 1526 nævnes desuden et Fiskeri ved Mads Bertelsens Gaard i Vejle, men hvor det har ligget, er det ikke nu muligt at fastslaa; dette Fiskeri blev senere af Mads Bertelsen, der i 1526 havde faaet Livsbrev paa det, afstaaet til Jens Mikkelsen; efter Kronens Befaling blev det af Borgmester og Raad ansat til en Afgift af $\frac{1}{2}$ Gylden til Kronen.⁶²⁾

Møllefiskeriet fortsattes ned igennem Tiden, idet Præstens Ret til at fiske maa være blevet afløst af en

fast Afgift; thi 1649 beretter Præsten Erik Pontoppidan, at han aarlig faar 1 Fjerdings saltet Ørred af Mølleren. Ved Matriklen af 1688 blev dette Fiskeri ansat til 2 Tønder 1 Skp. Hartkorn. I 1699 klages der af Mølleren Hans Enevoldsen over, at han af Fiskeriet bekommer »lidet eller næsten intet«, og i en Synsforretning fra samme Aar siges, at Fiskeriet er daarlig i Stand »fremfor i forrige Tider, anseende at Aaen efter Aar med Sandflod er opfyldt, som dog med Omkostning kan forbedres og renoveres«. Hans Pedersen, der samme Aar købte Møllen af Kronen, nævner ogsaa i sit Tilbud, at Fiskeriet og »Ørtefangst«, som skal agtes for Herlighed, kun giver liden eller ingen Indkomst paa Grund af »tilvokset Sand«. ⁶³⁾

Brohølfiskeriet forsvinder efterhaanden, og det maa antages, at det er blevet flyttet mod Vest ovenfor Broen til Kongens Kær, som altid senere nævnes i Forbindelse med Ørredfiskeriet. Allerede i 1573 vides Kongens Ørredfiskeri at have ligget ved Rosborg, da det omtales i en Strid mellem Lensmanden paa Koldinghus og Albert Friis paa Haraldskær; Lensmanden hævder da, at det ikke er noget nyt Bygge. Det er nævnt, at Præsten havde Ret til at fiske i Brohøl; denne Ret synes senere at være blevet erstattet med en fast Afgift fra Kongens Fisker paa $\frac{1}{2}$ Td. tørrede eller saltede Ørreder; thi baade i 1649 og 1653 nævnes denne Afgift. Præsten har altsaa ikke mistet sin Rettighed, fordi Fiskeriet er blevet flyttet. ⁶⁴⁾

Kongen havde i Vejle en Fisker, som »opvartede« Ørredfiskeriet. Denne fik fra Koldinghus de nødvendige Redskaber til Fiskeriet; i 1610—11 fik Hans Jørgensen saaledes 3 Lispund Hamp, 1 Fjerdings og $\frac{1}{2}$ Otting Tjære og $1\frac{1}{2}$ Daler for at lade Hampen spinde til Garn; i 1613—14 leverede den samme Fisker ikke

mindre end 844 Fisk til Koldinghus. Senere blev Afgiften af Fiskeriet fastsat til 300 tørre Ørreder om Aaret, og da Fiskeren fik en stor aarlig Løn, var det en meget eftertragtet Stilling. I 1640 var det Laurids Lauridsen i Vejle, som var Kongens Fisker; han havde sikkert faaet Fiskeriet i Stedet for den Tiende, som i 1632 var blevet lovet ham, vistnok fordi han i nogle Aar havde tjent Kongen som Søløjtnant til Søs. Hans Løn var aarlig: 10 Kurantdaler, 9 Kurantdaler, 7 Skilling til en sædvanlig Hofklædning, $1\frac{1}{2}$ Kurantdaler til 3 Par Sko, desuden 3 Ørter Rug, 3 Ørter Malt, 10 Skpr. Humle, 1 Fj. Smør, 1 Oxe, 2 fede Svin, 2 Faar og 4 Kurantdaler til Bolig. Desuden fik han 1 Td. Lüneburgersalt til at drysse Fiskene med, 3 Lispund Hamp, $1\frac{1}{2}$ Daler i Spindeløn, 2 Mark til Liner og 1 Fj. Tjære. Denne store Løn gjorde imidlertid, at Mads Thorsen, en af Byens største og mest foretagsomme Købmænd fandt ud af, at det vilde være udmærket for ham, om han kunde faa fat i dette indbringende Embede; han indsendte derfor en Ansøgning til Kongen, hvori han anslaar Lønnens Pengeværdi til 160 Rigsdaler. Som Begrundelse for sin Ansøgning anfører han, at Laurids Lauridsen er gammel og svagelig, og at han allerede har nydt saa stor Profit deraf, ligesom Kronen vilde spare 60 Daler aarlig, hvis han fik Fiskeriet. Lensmanden Jørgen Seefeld fik Ordre til at forhandle med Mads Thorsen og Laurids Lauridsen, saa at den sidste frivilligt afstod det; dette maa imidlertid ikke være lykkedes, thi næste Aar fik Lensmanden Ordre til ikke at bortfæste Ørredfiskeriet, naar det blev ledigt ved Laurids Lauridsens Død, førend han fik nærmere Ordre.

Dennes Død indtraadte den $18/7$ 1657, men allerede den $27/5$ 1657 fik Mads Thorsen kongelig Bevilling paa

»at bruge Rosborg Ørreder« vest for Vejle; Bevillingen gjaldt ikke blot i hans egen Levetid, men ogsaa i hans Hustrus. Afgiften og Lønnen var den samme som hans Forgængers.⁶⁵«

Der havde allerede i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede været klaget over, at Fiskerne i Vejle satte deres Garn saaledes, at Fiskene ikke kunde komme op til Kongens Tene; saaledes klagede Ove Lunge 1539 over, at Brohølfiskeriet i Vejle »forkrenckes mett garnsett oc woddrett i forstrogedte wdi same fiskerii«, og Byens Øvrighed fik derfor Ordre til at samles og undersøge Forholdene og paa begge Sider afmærke, hvor langt samme Fiskeris Frihed gik. Senere er det galt igen, og i 1654 skriver Lensmanden Steen Bille et skarpt Brev, hvorved Byfogden faar Ordre til at drage ud med nogle Mænd og fjerne Garnene, ligesom der skal rejses Anklage mod Fiskerne. Dette hjalp imidlertid ikke, men Mads Thorsen var ikke den Mand, der lod sig noget byde, 1657 udsteder han Forbud mod, at de Vejle Fiskere, som fisker paa Vejle Fjord, sætter deres Garn tværs over Fjorden fra Syd til Nord, de maa godt sætte dem i Retningen Øst-Vest, dog skal Garnene staa mindst 15 Favne fra de Bøgeris, som er sat til Skel paa begge Sider af »Dyben«. I det 18. Aarhundrede klages der over, at Fiskeriet lider ved, at der dannes Sandvolde i Aamundingen.⁶⁶)

Efter Mads Thorsens Død, og da Forholdene begyndte at falde lidt til Ro efter Krigene, fik Hans Svane og hans Hustru Brev paa Fiskeriet. En Tid var det dog borte fra Kronen, thi i 1665 solgtes det til Enevold Parsberg, for dog allerede i 1668 ved et Mageskifte med Otto Pogerisch at vende tilbage til Kronen. Da Hans Svane døde i 1675, bortfæstede Amtmanden

det til Nicolai Nissen paa Lerbæk paa de sædvanlige Betingelser. Fæstepengene var betalt, og Fæstebrevet synes endda at være konfirmeret af Kongen, men ¹⁸/₇ 1676 blev det kasseret, vel nok fordi man opdagede, at Hans Svanes Enke efter Brevet af 1660 havde større Ret dertil; i hvert Tilfælde fik hun ²⁹/₇ 1675 Konfirmation paa det tidligere Fæstebrev. Men der var dog en anden Udvej til at komme i Besiddelse af Fiskeriet, nemlig at købe det, og det gjorde Nicolai Nissen virkelig ogsaa, ¹⁷/₄ 1678 fik han Skøde paa det og det dertil hørende Kongens Kær. Nicolai Nissen bortlejede dog ogsaa Fiskeriet, saaledes havde Mads Hansen det i Leje i 1682; Aaret efter siges det i Markbogen, at det er temmelig vel ved Magt, og det blev ved Matriklen ansat til 8 Td. og 4 Skpr., medens Engen sattes til 7 Skpr. 2 Alb. Fiskeriet vendte atter senere tilbage til Kronen, idet Chr. Güldenchrone 1730 skødede Lerbæk og dermed ogsaa Ørredgaarden til Kronen; den var paa den Tid forpagtet bort til Klaus Svanes Enke.⁶⁷⁾

Foruden Ørredfiskeriet fandtes der dog ogsaa Saltvandsfiskeri ved Byen. I Begyndelsen af det 16. Aarhundrede havde Borgere fra Vejle fisket Sild under Trelde Næs, hvilket i 1546 gav Anledning til et Sammenstød med Fru Sidsel Rosenkrantz paa Hønborg, som fordrede Told af de Vejle Bymænd, medens disse — under Paaberaabelse af Privilegiet fra 1327 — nægtede at betale denne. Sagen blev dog afgjort til Vejlelensernes Fordel.⁶⁸⁾

Der kendes ellers ikke meget til Saltvandsfiskeriet; i 1683 siges det ganske kort, at Fiskerne fisker med Garn og andre Redskaber »udi stranden efter ørter, sild, ael og anden smaa fisk, som stranden gaff« Det er tidligere nævnt, at det flere Gange kom til Sammenstød mellem den kongelige Fisker og

de andre Fiskere i Anledning af Retten til at sætte Garn ved Aaens Munding.

Fiskerne i Byen var organiseret i Lav. I Byens Vide og Vedtægt fra 1631 nævnes »Knud Thomssøn oldermand i fiskerlavsvide«, ligesom der ogsaa her trækkes snævre Grænser for deres Frihed til at afsætte Fiskene; thi da Borgmester og Raad foruden Stranden til at fiske i ogsaa har bevilliget dem deres Skraa, bør de kun sælge deres Fisk i Byen. Ørreder maa kun sælges efter Vægt til den Takst, som aarlig sættes af Borgmester og Raad ved Midsommertide. De maa ikke sælge Fisk til fremmede hverken paa Stranden eller for Byen, ligesom de heller ikke uden Øvrighedens Tilalelse maa udføre friske eller tørrede Ørreder. Ogsaa senere ser vi omtalt, at der af Borgmester og Raad sættes en bestemt Takst paa visse Varer; thi blandt Spørgsmaal, som de to Borgmestre i 1681 vilde »proponere« de menige Borgere i Vejle, findes følgende: »advares Borgerskabet og Fiskerne, at de retter dem efter seneste Takst, der blev sat paa Øl og Brød, ja fersk Kød og Fisk, med mindre de brydende ikke derfor tilbørligen straffes.«⁶⁹⁾

Hvor mange Fiskere, der har været i Byen, er ikke let at afgøre, men i 1662 nævnes der 6. De havde en særlig Betydning for Byen, idet de Baadsmænd, som Købstæderne skulde stille, almindeligvis rekrutteredes blandt dem, og i 1699—1700 nævnes 10 gamle, fattige Fiskere, som har tjent for Byen, idet de har været udtaget til Baadsmænd. En lille Bifortjeneste kunde Fiskerne sommetider have ved om Vinteren at slaa Isen ved Sønderbroen i Stykker.

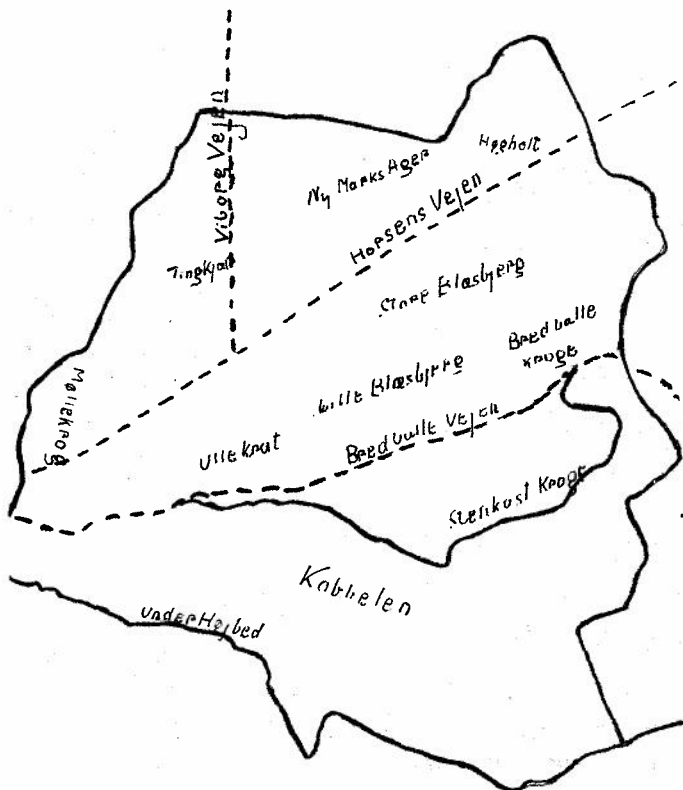
Flere Gange havde de Sammenstød med Byens Skomagere, saaledes i 1683, hvor det i Lavsbogen hedder, at Fiskerne, naar Arbejdet er færdigt, lader det staa i

lang Tid uden at ville løse det hjem, og naar de faar Arbejdet »bander en deell aff fiskerne, och deriss quinder meere, dend som arbeidet haffuer syet«; mere alvorligt var det vel, at en Del af Fiskerne, som jo ofte kom vidt om, lod Arbejdet gøre uden for Byen. Men Skomagerne var ikke raadville; de vedtog en Slags Strike, idet de besluttede, at ingen af Lavets Medlemmer i et Aar maatte sy for Fiskerne; den, der overtræder Forbudet, skal bøde $\frac{1}{2}$ Td. Øl eller 1 Rigsdaler. 1693 er det galt igen; man havde da konfiskeret en Fiskerstøvle, som var syet ude paa Landet; ogsaa denne gang vedtog man at forbyde Medlemmerne at arbejde for Fiskerne. Men deres Bisidder, Klaus Svane, vilde ikke tillade sligt, tværtimod skriver han i Lavsbogen, at »dee, som saadan vedtegt haffuer begyndt, burte att straffes, saa ehr dog deress forseelsse denne gang aff mig effterlat, och effterdags ehn uer att arbejde, som de bedst veed och kand.« Man mærker bag Ordene den myndige Mand, der er vant til at befale og se sine Ordre adlydt, den Mand, som i en Menneskealder var som en Slags enevældig Konge i den lille By.⁷⁰⁾

Der er ingen Tvivl om, at Ørredfiskeriet gav Vejle en ret betydelig Eksportartikel. 1681 udføres der saaledes 160 Stykker røgede Ørreder til Danmark og 225 til Udlandet, i 1682 udførtes 667, 1685: 814, 1686: 868, 1690: 927; det vides, at i hvert Tilfælde en Del af de eksporterede Ørreder gik til Husum. I 1681 udførtes der 4 Tønder Kabliau, men dette er dog nærmest en Undtagelse, thi det almindelige var, at Byen indførte en Del Saltvandsfisk som Kuller, Hvillinger, Sild og Tørfisk.⁷¹⁾

Det synes altsaa, som om Fiskerne ikke har kunnet tilfredsstille Byens Behov af Fisk. Naar man erindrer

dette, forstaar man ogsaa bedre Bestemmelsen fra 1631. Borgerne har været interesseret i, at Fiskerne ikke ved at sælge Fiskene til fremmede gjorde Varerne dyrere; et formindsket Udbud af en Vare betyder jo altid — forudsat Behovet er det samme — at Varens Pris stiger.

Kort over Vejle Bys Nørremark.
Efter Kortet fra 1815.

NOTER:

Forkortelser:

J. R. = Jydske Register. J. T. = Jydske Tegnelser. N. L. A. = Landsarkivet for Nørrejylland. Rep. = Repertorium Diplomaticum. V. A. Aa. = Vejle Amts Aarbøger. V. B. Ark. = Vejle Bys Arkiv i Rigsarkivet. V. B. H. = Vejle Bys Historie.

¹⁾ Om denne se Hugo Matthiessen: „Hørvejen“ og V. A. Aa. I 1933.

²⁾ Diverse Sager, Told og Konsumtionsvæsenet vedk. E. [1670]—1759; (i Rigsarkivet; naar intet andet bemærkes, findes de citerede Arkivalier her).

³⁾ Additamenta 32. 8°.

⁴⁾ Indkomne Breve til danske Kancelli. ca. 1631.

⁵⁾ J. T. IX fol. 77.

⁶⁾ Kr. Erslev: Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie III p. 229 f.

⁷⁾ J. T. XIII fol. 288; Tilsigelsen og Koncept til Magistratens Skrivelse findes i Vejle Raadstuearkiv: Indkomne Breve vedrørende Borgerskab og Næringsvæsen 1599—1750 (N. L. A.)

⁸⁾ J. Lindbæk: Statskollegiets Historie II p. 219 ff.

⁹⁾ Kristian den Femtes Forordninger p. 661 f.

¹⁰⁾ E. Holm: Danmarks-Norges indre Historie 1660—1720 I. Henvisninger p. 45 Note 25.

¹¹⁾ V. B. H. p. 71 ff.

¹²⁾ Rep. 2 R. IV p. 4.

¹³⁾ Rep. 2 R. IV p. 471; V. B. Ark. 1494 ¹¹/₆.

¹⁴⁾ Rep. 2 R. IV p. 268.

¹⁵⁾ V. B. Ark. 1503 ¹⁰/₃.

¹⁶⁾ V. B. Ark. 1504 ¹¹/₇; trykt Samlinger til jydsk Historie og Topografi X p. 359 f. Vejle Raadstuearkiv: Kopibog over Vejle Bys Privilegier, Kongebreve, Tingsvidner og andre Dokumenter Fol. 30 b. Lensregnskabernes Jordebøger.

¹⁷⁾ V. B. H. p. 8; en anden Opfattelse af dette Sted end den her hævdede er fremsat af Professor Gertz: Kommentar til historisk Læsebog i Middelalders Latin p. 170, hvor han siger, at det maa være et Sted ude i Vejledalen, men at ingen nu ved sikkert, hvor det er. At det skal søges mod Øst, er dog hævdet af Professor Arup ved en Forelæsning paa Universitetet over middelalderlig Latin; smln. V. B. H. p. 9 (Niels Bredals Oversættelse) og p. 74, hvor C. V. Petersen er kommet til den samme Opfattelse; V. A. Secher: Corpus Constitutionum Daniæ III p. 196, smln. p. 181.

¹⁸⁾ V. B. Ark. 1513 ²⁵/₁; Læsningen er meget vanskelig, da Pergamentet er stærkt medtaget, og Skriften flere Steder næsten ganske forsvundet.

¹⁹⁾ V. B. Ark. 1484 ³⁰/₅; trykt Samlinger til jydsk Historie og Topografi X p. 358 f.; Brev af 1477 ³/₂ i V. B. Ark. trykt Rep. 2 R. II p. 592; V. B. H. p. 155.

²⁰⁾ Kronens Skøder I p. 129.

- ²¹) D. v. s. Jordstykker uden for Fællesskabet.
- ²²) Findes i Matrikelarkivet Markbog Nr. 851.
- ²³) Matriklen 1662; Vejle Raadstuearkiv: Bytakseringer 1604, 1654—82; Grundtaksten 1682 (N. L. A.).
- ²⁴) V. B. H. p. 75.
- ²⁵) Vejle Bys Bog 1627—52. (N. L. A.).
- ²⁶) Rentekammeret: Breve, Dokumenter og Akter vedkommende København, Købstæder og Amter VIII Ribe Stift [1679—1848].
- ²⁷) 1327—1648 Kopier af Privilegier, Kongebreve (N. L. A.); V. A. Secher: Corpus Constitutionum Daniæ III p. 196.
- ²⁸) Matriklen 1662; Taksering 1662 over Jord, som ejes af udenbys etc. (Vejle Raadstuearkiv: Bytakseringer 1604, 1654—82 N. L. A.).
- ²⁹) Grundtaksten 1682.
- ³⁰) V. A. Aa. 1918 p. 37 ff.; 1910 p. 175 f.
- ³¹) Tingbogen 1667 fol. 39, 48.
- ³²) 1327—1648 Kopier af Privilegier, Kongebreve (N. L. A.); Rentekammeret. Seks Aars Kirkeregnskaber indsendt i Renteriet i Henhold til kgl. Missive 1620 Marts. 9—11 (Jylland I) Nr. 11 Jelling Syssel.
- ³³) Danske Atlas V. p. 949; da denne Del af Atlasset er forfattet af Hans de Hoffmann, som havde særdeles udmærket Kendskab til sit Amts Byer, er hans Efterretninger i Almindelighed meget troværdige, hvad angaar samtidige Forhold.
- ³⁴) Vejle Byfogedarkiv: Dokumenter til Justitsprotokollen 1532—1692 (N. L. A.); Kancelliets Brevbøger 1588 ¹²/₆, 1607 ¹⁸/₁₁.
- ³⁵) P. Bjerger og T. Søegaard: Danske Vider og Vedtægter II p. 408 og III p. 408.
- ³⁶) G. F. Gaarmann: Efterretninger om Weile p. 62; Vejle Bys Bog Fol. 27 (N. L. A.).
- ³⁷) Matriklen 1662; Bytakseringer 1604, 1654—1682 (N. L. A.); Markbogen.
- ³⁸) Kirkeregnskaber indsendte i Renteriet 1620 9—11 (Jylland I) Nr. 11; Kæmnerregnskaberne.
- ³⁹) En Fortegnelse herover fra 1468 findes Rep. 2 R. II p. 104 ff.
- ⁴⁰) Herredagsdombøgerne 2—3 p. 22; Datoen er sikkert ²/₆ eller ³/₆, da Brevet staar mellem Breve af disse Datoer, Aaret er 1539.
- ⁴¹) Danske Kancelliregistranter 1535—50 p. 219; Kronens Skøder I p. 33.
- ⁴²) Fortegnelse over Præsteembedets Jorder findes i Herredsbeskrivelserne 1649 og 1690. V. A. Aa. 1918 p. 37 ff.; en Fortegnelse over Kirkens Jorder findes i Regnskaberne 1614—20, indsendte til Renteriet 1620; den er forfattet af Clemend Sørensen.
- ⁴³) Markbogen.
- ⁴⁴) En Fortegnelse fra 1630erne findes i Vejle Bys Bog 1627—52 (N. L. A.).
- ⁴⁵) Koldinghus Amtsregnskab (Kontributionsregnskabet) 1676-77; smln. Lensregnskabets Jordebog 1645, hvor akkurat de samme Personer opføres som Lejere; dette vidner om, hvor forsigtig man skal være med Lens- og Amtsregnskabernes Personangivel-

ser; Jordebøger og Registre blev ikke altid ført à jour, som de burde, og tankeløst skrev Skrивeren da de forældede Poster af; regnskabsmæssigt betød det selvfølgelig heller ikke noget, hvem der havde Haverne.

⁴⁶⁾ Eline Gøyes Jordebog p. 345, 388; Carl Bryskes Privatarkiv (Papir) 1539 ¹¹/₆, 1540 ¹²/₇, ⁶/₉; Rigens Forfølgningsbog I fol. 144, II fol. 296; Kronens Skøder I p. 144; Skaanske Registre I fol. 51.

⁴⁷⁾ Kancelliets Brevbøger 1609 ²⁸/₁, 1625 ²/₆, 1631 ¹⁰/₄; Kronens Skøder I p. 460; J. R. X fol. 256, XII fol. 112, XV fol. 376; Lensregnskaberne 1660—61; V. A. Aa. 1922 p. 156, 162; Indlæg til Skødet paa Lerbæk til Kronen 1730 ²¹/₈; Vejle Raadstuearkiv: Dokumenter vedr. Vejle Bys Jorder 1567—1801—1866 (N. L. A.).

⁴⁸⁾ V. B. Ark. 1498 ²/₅; Brevet er udstedt ad relationem domini nicolai glob episcopi vibergensis; desuden findes ogsaa i V. B. Ark. en — ikke bogstavret — Kopi, skrevet af Nis Bredall.

⁴⁹⁾ V. B. Ark. 1527 ¹⁶/₃.

⁵⁰⁾ Rep. 2 R. I p. 512, 2 R. II p. 206, 215; Eline Gøyes Jordebog p. 390.

⁵¹⁾ Kancelliets Brevbøger 1627 ¹⁵/₁, 1616 ²¹/₁₀, 1624 ¹⁹/₁₁; J. R. XI fol. 252; Lensregnskaberne 1660—61; Kronens Skøder II p. 269; Endrupholms Godsarkiv. Om Jeremias Wolfs Bondegods se V. A. Aa. 1932 p. 37; han ejede ogsaa en kort Tid Brandbjærg, se Trap⁴ VII p. 650; J. T. XX fol. 357, smln. Samlinger til jydsk Historie og Topografi 3. R. 6. Bd. p. 199 f.

⁵²⁾ Matriklen 1662; som et andet Vidnesbyrd om den ejendommelige Regnskabsmetode i Lensregnskaberne kan her nævnes, at man endnu omkring 1660 opførte Indtægten af Romsmarken til 18 Mark ¹/₂ Skilling 2 Album, saaledes som Afgiften havde været, før Vejle-Borgerne fik Gaarden, men da Borgerne jo siden 1504 havde haft Gaarden for 14 Mark, maatte man hvert Aar i Udgiftsregnskabet opføre 4 Mark ¹/₂ Skilling 2 Album, som „icke aff dennem bekommes“ (Lensregnskabet 1656—57).

⁵³⁾ Matriklen 1662; Byens Skatteregnskaber; Matriklen 1688 Nr. 1819; Modelbogen Nr. 1749, begge i Matrikelarkivet.

⁵⁴⁾ Seks Aars Kirkeregnskaber indsendte 1620; Tiendeindtægten var i 1618 efter Tienderegistret 14 Dlr.

⁵⁵⁾ Matriklen 1662; V. A. Aa. 1932 p. 37, 56.

⁵⁶⁾ Danske Magazin 4 R. I B. p. 319; Indkomne Breve til danske Kancelli før 1630 ²⁵/₇; Kancelliets Brevbøger 1630 ²⁵/₇; V. A. Aa. 1910 p. 172 f. Kirkens Regnskabsbøger (N. L. A.).

⁵⁷⁾ J. T. XVII fol. 330; Ribe Bispearkiv. Capsa 52. Pk. 1 Nr. 4 og Pk. 2 No. 1 (N. L. A.). Rentekammeret: Breve, Dokumenter og Akter vedkommende København, Købstæder og Amter VIII, Ribe Stift [1679—1848].

⁵⁸⁾ Kæmnerregnskaberne; V. B. Ark. 1541 ¹⁵/₁₂; Poul Bjerger og Thyge Søegaard: Danske Vider og Vedtægter II p. 406 ff.

⁵⁹⁾ Vejle Bys Regnskaber 1677 f.; Kristian den Fjerdes Reces 1643 ²⁷/₂. 13. Kapitel (Secher: *Corpus Constitutionum Danicæ* V p. 294—297); Diverse Dokumenter angaaende Told og Konsumtion m. m. i Aarhus og Ribe Stifter 1679—1760 I (Rentekammeret: Aarhus og Ribe Stifters Renteskriverkontor); om selve

Øxnehandelen og dens Teknik kan henvises til Th. O. Achelis' udmærkede Artikel i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 60 Bd. p. 173—212; en meget kortfattet og mangelfuld Fremstilling findes hos J. Madsen: Studehandelens Historie.

⁶⁰⁾ Carl Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger II p. 653; Vejle Bys Regnskaber 1698 ff.

⁶¹⁾ William Christensen: Dronning Christines Hofholdningsregnskaber p. 405; Suhms nye Samlinger III p. 189.

⁶²⁾ V. B. Ark. (Kirken) 1526 $\frac{9}{8}$, 1527 $\frac{6}{2}$; Erslev og Mollerup: Frederik den Førstes danske Registranter p. 120; Rigets Følgningsbog I fol. 161; Aaret er maaske 1542, og Datoen er da ³¹/₇.

⁶³⁾ V. A. Aa. 1918 p. 41; Rentekammerets kgl. Resolution 1699 $\frac{16}{6}$ med Indlæg.

⁶⁴⁾ V. B. H. p. 216. V. A. Aa. 1918 p. 41; J. T. XIII fol. 3.

⁶⁵⁾ Koldinghus Lensregnskaber 1610—11, 1613—14, 1640—41, 1650—51, 1656—57; Kancelliets Brevbøger 1632 $\frac{8}{4}$; J. T. XIII fol. 3, 311; Samlinger til jydsk Historie og Topografi I p. 320; J. R. III fol. 14.

⁶⁶⁾ V. B. Ark. (Kirken) 1526 $\frac{9}{8}$; 1539 $\frac{26}{9}$; Vejle Raadstuearkiv: Indkomne Breve vedr. Borgerskab og Næringsvæsen til Magistraten 1599—1750 (N. L. A.); sammesteds: Dokumenter vedr. Vejle Bys Jorder 1567—1801—1866.

⁶⁷⁾ J. R. XVI fol. 245; Kronens Skøder II p. 233, 269; Danske Kancelli henlagte Sager 1675 $\frac{29}{4}$; Skøde til Kronen paa Lerbæk 1730 $\frac{21}{8}$; Markbogen Nr. 851; smln. Danske Atlas Tome V p. 952; efter et Brev fra Rantzau til Cammerkollegiet $\frac{12}{3}$ (Vejle Amt Topografica) skulde der i 1678 kun være Tale om en Pantsættelse.

⁶⁸⁾ Samlinger til jydsk Historie og Topografi 4. R. VI p. 420 ff.

⁶⁹⁾ Markbogen; P. Bjerger og T. Søegaard: Danske Vider og Vedtægter II p. 402, 404; Vejle Raadstuearkiv: Indkomne Breve vedr. Borgerskab og Næringsvæsen 1579—1750 (N. L. A.).

⁷⁰⁾ Matriklen 1662; Byens Regnskaber 1699—1700; Skomagerens Lavsbog (N. L. A.).

⁷¹⁾ Byens Toldregnskaber 1664—1700; Konsumtionsregnskabsbøgerne.